

COB-focusgroepen vierde kwartaal 2017

Amsterdam

Judith ter Berg en Yolanda Schothorst

November 2017

Projectnummer: H3390

Inhoud

1	Inleiding	1
2	Onderzoeksverantwoording	2
2.1	Opzet en uitvoering van het onderzoek	2
2.2	Interpretatie rapportage	3
3	Resultaten	4
3.1	Impressie van de gesprekken	4
3.2	Hoe gaat het met Nederland?	4
3.3	Vertrouwen in beroepsgroepen/-instellingen	9
3.4	Terugblik op de afgelopen tien jaar	11
3.5	Wat moet de overheid leren uit de gesprekken	26
4	Conclusies	28
Bijlage 1	Uitnodiging deelnemers	32
Bijlage 2	Overzicht deelnemers	35
Bijlage 3	Gesprekspuntenlijst	37

1 Inleiding

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) voert sinds 2007 het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) uit. Dit onderzoek heeft tot doel ontwikkelingen in persoonlijke en maatschappelijke zorgen van Nederlanders te volgen en te analyseren. Door middel van kwartaalenquêtes en verdiepend kwalitatief onderzoek worden ontwikkelingen in perspectieven van burgers gevolgd.

Het kwalitatieve onderzoek werd van 2008 tot en met 2012 elk kwartaal uitgevoerd door de onderzoeksbureaus Veldkamp (sinds september 2016 onder de naam Kantar Public) en Ferro Explore. Sinds 2013 worden in het tweede en vierde kwartaal groeps gesprekken uitgevoerd door Kantar Public en Ruigrok NetPanel.

De algemene onderzoeksvragen voor de groeps gesprekken zijn door het SCP als volgt geformuleerd:

- Wat zijn de maatschappelijke zorgen van Nederlanders?
- Hoe moeten bepaalde onderzoeksresultaten uit het kwantitatieve onderzoek worden geïnterpreteerd en verklaard?

Naast deze telkens terugkerende onderzoeksvragen wordt elk half jaar op basis van actuele maatschappelijke ontwikkelingen een aantal specifieke onderzoeksthema's toegevoegd.

In het vierde kwartaal 2017 is het volgende verdiepingsthema aan de orde gesteld:

- terugblik op de afgelopen 10 jaar in Nederland

Dit rapport beschrijft de onderzoeksresultaten van de twee groeps gesprekken die Kantar Public op 10 oktober 2017 in Amsterdam heeft uitgevoerd. Hoofdstuk 2 geeft een verantwoording van de opzet en de uitvoering van het onderzoek. In hoofdstuk 3 wordt allereerst de visie van de deelnemers op de stand van zaken in de Nederlandse samenleving beschreven. Vervolgens gaan we kort in op het thema 'vertrouwen in bepaalde beroepsgroepen' en beschrijven we uitgebreid de bevindingen rond het thema 'terugblik'. Hoofdstuk 4 vat de belangrijkste bevindingen samen.

2 Onderzoeksverantwoording

2.1 Opzet en uitvoering van het onderzoek

Kantar Public heeft op 10 oktober 2017 twee groepsgesprekken in Amsterdam gevoerd. Gezien het verdiepingsthema van deze meting is in overleg met het SCP besloten om de twee groepen als volgt samen te stellen:

- groep 1: algemeen publiek, 55 tot 75 jaar (mbo t/m wo)
- groep 2: algemeen publiek, 25 tot 45 jaar (mbo t/m wo)

Binnen beide groepen is een spreiding nagestreefd naar geslacht, gezinssituatie, dagelijkse bezigheden en leeftijd.

De selectie van de deelnemers is uitgevoerd via ons panel TNS NIPObase. Uit het panel is een gestratificeerde steekproef getrokken waarbij geselecteerd is op woonplaats en spreiding is aangebracht naar leeftijd, sekse en opleidingsniveau. Een willekeurige selectie van relevante panelleden uit de regio Amsterdam kreeg een email met een uitnodiging voor deelname aan het onderzoek (zie bijlage 1). In totaal stuurden we 1550 uitnodigingen in Amsterdam waarop 85 panelleden positief reageerden. Met inachtneming van de criteria ten aanzien van leeftijd, geslacht en dagelijkse bezigheden is een selectie gemaakt.

In totaal hebben 16 personen deelgenomen aan de gesprekken. Een overzicht van de achtergrondgegevens van de deelnemers is opgenomen in bijlage 2.

De gesprekken zijn gevoerd aan de hand van een gesprekspuntenlijst die in overleg met het SCP is opgesteld (zie bijlage 3). Beide gesprekken hebben twee uur in beslag genomen. Deelnemers is enkele dagen voorafgaand aan het gesprek gevraagd na te denken over de volgende vraagstelling:

Hoe heeft u / hoe heeft Nederland de afgelopen tien jaar beleefd? Hoe is die periode verlopen in Nederland? Wellicht helpt het om wat hoogtepunten en dieptepunten voor uzelf te bedenken.

De meeste deelnemers hadden deze opdracht voorbereid door er over na te denken, sommigen hadden ook aantekeningen gemaakt en opgeslagen in hun mobiele telefoon. Enkele deelnemers bleken de opdracht niet te hebben ontvangen.

De groepsgesprekken zijn gevoerd op de onderzoekslocatie van Kantar Public in Amsterdam. Een onderzoeker van het SCP heeft de gesprekken in een andere ruimte simultaan gevolgd via een gesloten tv-circuit.

2.2 Interpretatie rapportage

Kwalitatief onderzoek stelt ons in staat inzicht te verkrijgen in opvattingen van mensen en de achterliggende verklaringen daarvan. Deze vorm van onderzoek is open en exploratief en gaat uit van wat de deelnemers zelf ter sprake brengen. Bij kwalitatief onderzoek gaat het om het beschrijven van de diversiteit aan opvattingen en niet om de frequentie waarmee bepaalde uitspraken worden gedaan.

De resultaten uit dit kwalitatieve onderzoek zijn niet generaliseerbaar naar de Nederlandse bevolking. Wel geven ze een beeld van de opvattingen die leven over de onderscheiden thema's. Opgenomen citaten dienen ter illustratie; de citaten van deelnemers zijn cursief en door dubbele aanhalingstekens aangegeven.

3 Resultaten

3.1 Impressie van de gesprekken

In oktober 2017 zijn de gesprekken ingedeeld naar leeftijd; er is een gesprek gevoerd met mensen ouder dan 55 jaar (de 'oudere groep' of 'de ouderen') en een gesprek met personen tussen de 25 en 45 jaar (in dit rapport aangeduid als de 'jongere groep' of 'de jongeren'). In beide groepen zijn verschillende opleidingsniveaus vertegenwoordigd, zowel lager beroepsonderwijs als wetenschappelijk onderwijs.

In beide groepen was sprake van een genuanceerde stemming over allerlei onderwerpen. Het waren groepen die actief deelnamen aan het gesprek. Vooral in de oudere groep moest een deelnemer nog wel eens worden gevraagd anderen ook aan bod te laten komen, omdat hij graag het voortouw nam in het gesprek. Dit had echter geen negatieve invloed op de sfeer; men luisterde naar elkaar, reageerde of vroeg op zijn tijd door op opmerkingen van andere deelnemers.

Opvallend in de groep ouderen is verder dat de crisis redelijk aan hen is voorbij gegaan. Degeenen met een baan hadden die ten tijde van de crisis ook al en er hebben zich geen grote wijzigingen voorgedaan in hun persoonlijke financiële situatie als gevolg van de crisis. Men is het met elkaar eens dat het leven in Nederland gekenmerkt wordt door welvaart, een sociaal vangnet en zet dat af tegen landen waar deze voorzieningen en welvaartsniveau niet voorhanden zijn. Het is al met al een redelijk dankbare groep lijkt het. Dankbaar dat ze in Nederland wonen en niet elders. Ook al is er de nodige kritiek op de wijze van samenleven. In de stemming over de samenleving houden negatief en positief gestemden elkaar in evenwicht.

In de jongere groep verloopt het gesprek nog levendiger; de deelnemers reageren scherp en snel op vragen, schuwen het aangaan van een discussie niet en komen met veel argumenten voor hun zienswijzen. En er heerst ook een opgewekte stemming in de groep. Dit is terug te zien in de stemming over de samenleving, zes van hen zijn hier positief over. Duidelijk is dat ze zich in een levensfase bevinden waarin ze stappen zetten en de nodige belangrijke levensgebeurtenissen plaatsvinden: een (vaste) baan gevonden, getrouwd of gaan samenwonen, verhuisd, een kind gekregen. In tegenstelling tot de oudere groep hebben zij meer te maken gehad met negatieve effecten van de crisis. Diversen onder hen zijn werkloos geweest of konden na hun opleiding in eerste instantie geen werk vinden.

3.2 Hoe gaat het met Nederland?

Gaat het in Nederland de goede of de verkeerde kant op?

De deelnemers is gevraagd te kiezen uit een witte en een grijze kaart om uit te drukken of het in het algemeen de goede kant (= wit) respectievelijk de slechte kant (= grijs) op gaat met de Nederlandse samenleving. In de antwoorden is soms terug te horen dat men al heeft nagedacht over de afgelopen tien jaar in Nederland en in het eigen leven.

De oudere groep

Bij de oudere groep houden de negatief en positief gestemden elkaar in balans: vier van hen steken een witte kaart op en eveneens vier van hen een grijze kaart.

De positieve stemming blijkt een vrij sociaal-economische insteek te hebben. Allereerst vindt een deelnemer dat de regering het goed heeft gedaan. Anderen haken erop in met de stelling dat het leven in Nederland wordt gekenmerkt door welvaart, een goed sociale voorzieningenstelsel, zeker afgezet tegen de ellende elders in de wereld met oorlog en honger. Nederland wordt als een stabiel land gezien. Ontwikkelingen in de IT hebben eveneens een positieve bijdrage geleverd aan de welvaart in Nederland.

Gevraagd naar redenen voor een meer negatieve stemming blijkt dat deze meer worden gezocht in het sociale klimaat van Nederland. Een deelnemer heeft het over een steeds verdergaande individualisering, de volgende brengt een vergrote intolerantie in, korte lontjes in het verkeer, een grote wordende tweedeling in de samenleving. Anderen brengen thema's in die volgens hen zorgelijk zijn zoals de komst van vluchtelingen en integratie, de keuzes in de verdeling van het overheidsbudget die ervoor zorgen dat ouderen lang zelfstandig moeten blijven wonen, de eisen die de participatiesamenleving stelt aan een ieder en negatieve uitvloeiselen ervan.

Een weergave van de discussie:

D7: *“Het heeft veel met het spectrum te maken. Personen om me heen, in de samenleving, iedereen is zo voor zichzelf bezig. We zijn allemaal eenlingen geworden in de maatschappij. Ik wil alles, jij mag niks. Dit is mijn wereld, kom er niet in, want dan heb je een probleem. Ik vind dat we meer van elkaar moeten aannemen, meer moeten omgaan in een goede vorm.”*

D8: *“Vind je dat de meerderheid zo is?”*

D6: *“Ja, ik sluit me daarbij aan. Ik vind intolerantie een groot woord. In Nederland zijn mensen heel individueel bezig. Ik merk het in de werksfeer en dat soort dingen. We zijn hier allemaal van een bepaalde leeftijd. Vroeger kwamen collega's voor elkaar op, stonden voor één doel. Tegenwoordig is het iedereen voor zichzelf. Ik merk het ook eel sterk in het verkeer. Als ik voor een stoplicht sta en ze staan al te toeteren, dan denk ik: waar zijn we nu mee bezig? En wat ik een probleem vind, als je terug kijkt naar de laatste 10 jaar: de tweedeling in de samenleving. Ik woon in een buurt, heb een buurvrouw en die krijgt van mij regelmatig een hap eten en dan denk ik: ik hoor goede berichten en het is heel leuk dat iedereen voorzien wordt qua inkomen. Maar het is voor veel mensen niet toereikend.”*

M: Wat voor redenen hebben jullie verder voor de verkeerde kant?

D5: *“Laat ik vooropstellen dat Nederland het goed heeft in vergelijking met andere landen. Maar er zijn heel veel ontwikkelingen gaande die best zorgelijk zijn, vind ik. Kijk naar integratie, vluchtelingen. Ik vind dat de ouderen nu, niet allemaal, maar zorg en ouderen en onderwijs, daar kan best wat meer geld naartoe en aandacht aan geschonken worden. Ik vind dat de ouderen hebben geholpen om Nederland op te bouwen zoals het nu is. En ze worden nu gestraft met het feit dat als ze ziek worden ze zo lang mogelijk thuis moeten blijven wonen. En ik vind de zorg ook achteruit gehold. Er zijn mensen die niet rond kunnen komen. Die hebben misschien heel hard gewerkt aan de opbouw van Nederland waar de jongeren de vruchten van plukken.”*

Nu zijn ze zelf oud, ik heb een buurvrouw van 88, ze kan nog wel op zichzelf wonen maar ze komt niet in aanmerking voor een zorghuis. Dan ben je afhankelijk.”

D4: “Ik vind het de afgelopen 10 jaar verzakelijk. Iedereen wordt langs de meetlat gelegd en als je niet aan de eisen voldoet, val je buiten de boot. Zorgelijk, want heel veel mensen voldoen niet aan de eisen. Het verhaal van de participatiesamenleving. Maar wat als je niet volgens de regels kunt participeren? Ik zie het veel in het onderwijs: kinderen die zich niet langs de ideale lijn ontwikkelen, daar is meteen iets mee. 10 jaar jaar geleden was het: we wachten even af. En dat zie ik in de zorg precies hetzelfde, we worden ouder. Van de mensen die werken wordt heel veel gevraagd, mantelzorg. En hoe je dat doet: zoek het maar uit. Je kunt nergens naartoe om te zeggen: dit trek ik niet. dat weet ik aan den lijve. Daar kun je niet onderuit. Je hebt je plicht, een ander lost het niet op.”

Al met al heerst in deze groep tevredenheid over het welvaartspeil in Nederland en de stabiele samenleving, maar valt er volgens hen op het sociale klimaat het nodige af te dingen.

De jongere groep

Gevraagd naar de richting van de samenleving, blijkt dat er in deze groep meer positief dan negatief gestemden zijn: zes personen steken een witte kaart op en twee een grijze kaart. Een paar van hen geven overigens wel aan moeite te hebben gehad met het bepalen van hun keuze. Er worden verschillende redenen naar voren gebracht om de positieve richting te beargumenteren: de financiële situatie van burgers, het zorgstelsel, de mogelijkheden in Nederland, de aantrekkende economie, de verdraagzaamheid, de vrijheid en het democratisch stelsel.

In de eigen woorden:

D4: “De meerderheid heeft toch wel de witte kaart. In verhouding met andere landen gaat het goed: de financiële situatie van mensen in Nederland, het zorgstelsel, de zorg die we hebben. Het is toch wel goed.”

M: Andere redenen?

D1: “Ik vind Nederland een heel welvarend land om te vertoeven. Alle mogelijkheden zijn er of kunnen worden aangedragen. Ik ben heel positief.”

D2: “Nederland is een goed en welvarend land. De economie trekt aan, toen het slecht ging hebben we ook niet op straat hoeven leven. Tuurlijk ging het minder voor sommige mensen, maar het was geen Afrika ofzo.”

D5: “De verdraagzaamheid tussen de mensen. Ik ben in veel landen geweest, het gaat hier wel echt goed.”

D6: “Als de regering iets besluit heb je niet zoals bij andere landen dat de straten vol lopen met demonstraties en dat het dagelijks leven plat ligt. Dat soort situaties merk je hier niet.”

M: Dus een gelijkmatig leven?

D7: “Vrijheid, democratie, verdraagzaamheid, relatief een zekere economische voorspoed. Als je je kansen wil pakken, zijn er veel mogelijkheden. Je hebt je lot voor een groot deel zelf in handen. Er is altijd ruimte voor verbetering, maar na de economische crisis echt een omslagpunt gehad nu.”

Gevraagd naar redenen voor de negatieve richting van de samenleving begint een deelnemer over de verharding in de samenleving en dat het concept van participatie hier niet mee strookt. Ook signaleert ze een versnelling in de levensstijl, er moet snel worden gereageerd. Ze vindt de koers van de regering een verarming van de sociale staat inhouden, waar diverse groepen last van hebben: jongeren met hun moeite om een baan te vinden als mbo'er (zelf docente op een mbo-instelling), ouderen die langer zelfstandig moeten blijven wonen. Een gesprekspartner herkent niet zozeer wat ze vertelt, omdat hij vooral mensen om zich heen heeft met een goede werksituatie. Hij is universitair opgeleid. Ze legt uit dat het voor mbo'ers moeilijker ligt. Een ander voegt er aan toe dat het moeilijker is om werk te vinden op een lager niveau, deels omdat er bezuinigd wordt maar ook omdat banen verdwijnen onder invloed van automatisering. De andere deelnemer die negatief is over de richting van de samenleving vindt dat de verschillen tussen arm en rijk groter worden, de verzorgingsstaat minder wordt (bijvoorbeeld verplicht langer zelfstandige wonende ouderen), er is een woningtekort en een ervaren onrechtvaardigheid in de woningtoedeling: vluchtelingen krijgen snel een huis toegewezen terwijl de wachttijden voor sociale huurwoningen heel lang zijn. Dit levert enige discussie op:

- D3: *“En het woningen tekort. Ik kom uit een dorpje boven Amsterdam. Er is een wachtlijst van 15/20 jaar, niet te doen. Er worden steeds voorrangskandidaten toegewezen.”*
- D6: *“M'n zus woonde ergens, daar kwam een woning vrij en het eerste wat ze zeiden was; die wordt toegewezen aan een asielzoeker. Dan denk ik: de Nederlandse bevolking staat 10/20 jaar op de wachtlijst en iemand die net een jaar in Nederland is... “*
- D2: *“Waar moeten ze anders zitten? Je wilt ze ook niet op straat.”*
- D3: *“Ga dan naar een gebied waar veel woningen leeg staan.”*
- D8: *“Iedere stad heeft natuurlijk een plicht om asielzoekers te huisvesten, Amsterdam ook. Landelijk is er nog niet besloten om de grote steden een jaar te ontlasten.”*

Alhoewel de stemming dus grotendeels positief is door de vrijheid, de mogelijkheden in Nederland en de financiële situatie is dit voor bepaalde groepen en situaties minder aan de orde.

De formatie/het regeerakkoord

Op de vraag wat men heeft meegekregen van het die middag gepresenteerde regeerakkoord, gaat in de oudere groep iemand in op het eigen woningforfait (ze heeft hypotheek afgelost). Ze vindt dat een soort straf voor degenen die netjes hun schulden hebben afgelost. Dat er een akkoord is, is op zich positief maar het heeft wel heel lang geduurd in de ogen van de deelnemers. Doorpratend over het regeerakkoord, ontstaat een discussie hoe aan te kijken tegen de verdeling van het overheidsbudget: heeft de een het over 'zelf betalen voor maatregelen', de ander spreekt over 'terugkrijgen'. De belastingdruk in Nederland is weliswaar hoog, maar levert goede voorzieningen op. Een ander stelt dat hij bepaalde punten uit verkiezingsprogramma's zoals het terugbrengen van de pensioenleeftijd niet terug ziet komen in het regeerakkoord. Hier wordt tegenin gebracht dat een verhoging noodzakelijk is gezien de stijgende levensverwachting.

- D2: *“De BTW van 6 naar 9 procent. Dat gaat mij wel een beetje aan. Als je veel geld hebt, maakt dat niet uit. Als je wat minder hebt, tikt het aan.”*
- D7: *“Alles draait om geld. Ze geven wat aan het onderwijs, maar dat betalen ze niet zelf, dat moeten wij betalen. Dus pakken ze het bij de huizen.”*

- D3: *“Dat wij moeten betalen is een argument van niks, het moet ergens vandaan komen. Alles wat het Rijk doet, betalen wij, en krijgen wij terug. Hoge belastingtarieven is altijd zo’n kreet. Je betaalt teveel belasting, maar je krijgt wel bijna gratis onderwijs. Amerikanen roepen over de belasting, maar zodra het kind in de wieg ligt, beginnen ze geld opzij te leggen.”*
- D5: *“Dan is het hier goed geregeld.”*
- D8: *“We betalen veel, maar in Amerika is het hoogste tarief 26%. En met de vermogensbelasting heb je nooit meer dan 72% van je ontvangen gulden hoeven betalen.”*
- D6: *“De regering moet het huishoudboekje op peil houden, maar ik moet dat ook. Er zijn wat punten, ik heb het akkoord nog niet helemaal gezien, maar ik heb het idee dat een aantal punten die in de verkiezingsperiode heel erg naar voren kwamen, onder andere het eventueel terugbrengen van de pensioenleeftijd naar 65, daar staat volgens mij niks over in dit akkoord. Er zijn ‘mooie’ verhalen over wat ze van plan zijn, maar ik mis ook een aantal punten.”*
- D8: *“We worden met z’n allen heel veel ouder. En als je dus ouder wordt, langer leeft, langer gezonder leeft, dan moet dat wel betaald worden. De AOW moet betaald worden door de werkende mensen.”*
- D6: *“Ik ben van mening: als iemand 40 jaar gewerkt heeft, is het wel genoeg.”*

De jongere groep is deels afgehaakt gedurende de formatieperiode vanwege de lange duur ervan. De eerste inhoudelijke reacties richten zich op de zorg en de eigen bijdragen hierin. Stelt de een dat de premie met zeven euro omhoog gaat, de ander benadrukt dat het nodig is gezien de vergrijzing en de stijgende zorgkosten. Overige punten uit het regeerakkoord die zijn opgevallen betreffen de hypotheekrente aftrek, de belastingvermindering, de verhoging van het BTW-tarief, meer geld naar onderwijs en defensie. De meningen over het regeerakkoord zijn in deze groep niet al te positief. Meerdere deelnemers hebben er niet veel vertrouwen in dat de coalitie de eindstreep zal halen. Deze houding wordt mede ingegeven door het aantal bewindslieden dat in de afgelopen regeringsperiode heeft moeten vertrekken. Een van hen vindt dat uit het regeerakkoord een pragmatische instelling spreekt zonder al te rigoureuze keuzes. Ook nu weer blijkt dat men elkaar aanspreekt op standpunten.

- D7: *“Ik vind het een typisch Nederlands document. Pragmatisch, nuchter, coalities in het midden waar iedereen mee kan leven. Geen dingen om mensen gruwelijk mee voor de schenen te schoppen. De vrijheid en nuchtere manier vind ik er heel erg in terug zitten.”*
- D8: *“Zit het Wilhelmsmuseum en het Rijksmuseum er nog in? Dat vind ik schandalig, dat je het aan een museum koppelt. Dat Randstad denken, vanuit Amsterdam, dat heel Nederland daar dan maar naartoe moet.”*
- D7: *“Je kan zeggen dat je een andere voorkeur hebt, maar om daar de term schandalig op te plakken, vind ik overdreven.”*
- D4: *“Nu zijn ze het eens, dan gaan het op een gegeven moment lopen en dan kunnen ze niet samen werken. Dan valt het kabinet, komt er een schandaal, wordt er wat verzwegen.”*
- D6: *“Is er weer een bonnetje kwijt.”*

- D4: *“Ik heb zoiets: we merken het wel. Ik heb er niet hartstikke veel vertrouwen in.”*
- D5: *“Komt ook door de voorgaande jaren.”*
- D4: *“Soms is wachten heel goed, dan komt er iets heel goeds en was het al het wachten waard. Maar volgens mij gaat het verder op dezelfde voet. Ik heb met heel veel dingen: we zien het wel weer.”*
- D6: *“Geen enkele minister heeft de eindstreep gehaald van sommige partijen. En met hoeveel geld?!”*
- D7: *“Tuurlijk veel, maar in verhouding....”*
- D4: *“Zo veel mensen weggegaan omdat er iets gebeurd is, zoals Hennis met Mali. Het lijkt niks, maar al dat wachtgeld, wie betaalt daarvoor? Wij.”*

Kortom: een aantal punten uit het regeerakkoord is al doorgedrongen tot de deelnemers, maar men heeft nog geen totaaloverzicht.

Internationale politieke ontwikkelingen

Er is nagegaan of er zorgen zijn over de internationale politieke ontwikkelingen. In beide groepen blijken de deelnemers met de nodige zorg naar de wereld te kijken. Diverse politieke situaties passeren de revue: Noord-Korea en Trump, de Brexit, autoritaire leiders als Poetin en Erdogan, terrorisme en IS, het referendum van Catalonië.

In de oudere groep vindt iemand dat de individualisering ook in politiek toeneemt:

“Wat er in Nederland gebeurt, kun je wereldwijd doortrekken. Dat mensen in NL individueel bezig zijn, zie je ook met landen. Kijk naar een Brexit. In Turkije zit ook iemand die niet geschoold is.. Dat soort dictaturen steken ook de kop op. Vroeger hadden we een EU en stonden we samen, nu trekt Engeland zich terug en wat is het gevolg daar verder van? Gaat het afbrokkelen of gaan we samenwerken met landen die ook economisch heel slecht draaien?”

In de jongere groep komt het gesprek via de inadequate omgang met vluchtelingen door de Turkije deal op de opvang van Polen, die aanspraak maken op voorzieningen in Nederland. De positie van burgers uit lidstaten van de Europese Unie vereist enige verduidelijking: een van de deelnemers ziet hen als economische vluchteling.

3.3 Vertrouwen in beroepsgroepen/-instellingen

Deelnemers is gevraagd aan te geven hoeveel vertrouwen men heeft in een aantal beroepsgroepen in Nederland (dezelfde vraag is voorgelegd in het kwantitatieve deel van het COB). De volgende vraag is hen voorgelegd: *In welke mate heeft u er vertrouwen in dat mensen zoals u eerlijk worden behandeld door de volgende groepen?*

1 | mate van vertrouwen in beroepsgroepen

Beroepsgroep	Loodgieters, aannemers, automonteurs en andere reparateurs		Financiële instellingen zoals banken, verzekeraars		Ambtenaren	
	*) O	J	O	J	O	J
sterk wantrouwen	-	-	-	1	-	-
wantrouwen	1	-	-	-	-	2
geen vertrouwen, geen wantrouwen	2	4	4	3	1	2
vertrouwen	5	3	4	3	7	3
sterk vertrouwen	-	1	-	1	-	1

*) O staat voor de oudere groep en J voor jongere groep

Ouderen hebben over het algemeen vertrouwen in een eerlijke behandeling door ambtenaren, ook wel vertrouwen in reparateurs en aanverwante beroepsgroepen en staan neutraal of met vertrouwen tegenover financiële instellingen. De jongeren daarentegen staan wat neutraler of met vertrouwen tegenover reparateurs en financiële instellingen en gemengd ten opzichte van ambtenaren.

Per groep is nagegaan waarop het oordeel is gebaseerd en waarom ze dat vinden. Bij loodgieters en aanverwante beroepen blijken de persoonlijke ervaringen of ervaringen uit de directe omgeving maatgevend te zijn voor het al dan niet vertrouwen hebben in een eerlijke behandeling door deze groep. Een goede ervaring zorgt voor een positiever beeld en vice versa. Bij de oudere groep wordt verder ingebracht dat het goed mogelijk is om van te voren meer te weten te komen over een bedrijf en dat er het nodige bekend is over rechten en plichten als je van doen hebt met deze beroepsgroepen; er is meer eigen regie mogelijk.

“Je hebt tegenwoordig veel manieren om iets als het niet goed gaat aan te pakken. Je kunt het googelen, checken, achteraf wat zeggen. Het is veel meer bekend wat je rechten en plichten zijn.” (oudere deelnemer)

“Ik heb het midden, omdat ik een slechte ervaring heb met een bepaalde monteur. Daar heb ik geen vertrouwen in, maar met een andere had ik een goede ervaring.” (jongere deelnemer)

Een ander element dat bij de jongeren naar voren komt, is de basishouding ten aanzien van beroepsgroepen: ga je van vertrouwen uit of van wantrouwen. Tevens komt naar voren dat een verschil in prijsopgaves kan zorgen voor wantrouwen. Benoemt de een dat als het gevoel getild te worden, heeft de ander het over marktwerking en concurrentie.

Bij banken en financiële instellingen spelen deels andere overwegingen een rol. Persoonlijke ervaringen zijn nog steeds van invloed en dan vooral of zaken goed geregeld worden door de betreffende instelling. Maar de afstand tot banken en financiële instellingen is groter waardoor het moeilijker is om te weten of het vertrouwen in een eerlijke behandeling gerechtvaardigd is.

Een deelnemer uit de jongere groep brengt in herinnering dat de financiële crisis door de banken is veroorzaakt. Bij de ouderen heeft het feit dat het instellingen zijn die een commercieel uitgangspunt een aandeel in een wat terughoudende opstelling.

De oudere groep:

D8: *“Ik denk in z'n algemeenheid dat je bij financiële instellingen voorzichtig moet zijn. Ik roep altijd tegen m'n kinderen dat ze (red. financiële instellingen) denken: hoe krijg ik jouw geld in mijn zak? Daar zijn ze altijd mee bezig. Dus je moet elke dienst die je krijgt van een bank of verzekering, heel goed bekijken. Niet iedereen heeft daar verstand van.”*

M: De doelstelling is commercieel.

D8: *“Ja. Uitsluitend commercieel.”*

D3: *“Het is de moeilijkste groep om te beoordelen. Aan de ene kant is het contact je eigen persoonlijke bankrekening, et cetera. Daar kan niet zo veel mee misgaan. Misschien een keer een conflict over wat wel of niet vergoed moet worden, maar dat gaat wel goed. Maar er zijn zoveel verzekeraars....”*

D8: *Neem een overlijdens risico verzekering. Vroeger zeiden je ouders: je moet een Overlijdens risico verzekering doen. Als je kijkt wat dat aan premie heeft opgeleverd, dat is gigantisch.*

M: Andere redenen?

D6: *“Het hangt er een beetje tussenin. Een aantal jaar geleden zijn ze heel negatief in de publiciteit geweest.”*

D3: *“Dat is de andere kant ja.”*

D6: *“En nu op dit moment zijn ze op een andere manier bezig. Met de lering uit het verleden. Het hangt er een beetje tussenin.”*

Ten aanzien van vertrouwen in ambtenaren blijkt dat de oudere groep meer vertrouwen heeft in een eerlijke behandeling door ambtenaren. Het feit dat ambtenaren geen commercieel belang hebben speelt hierin mee, evenals dat ze uitvoering geven aan regels en gebonden zijn aan regels. Bij de jongere groep maakt een deelneemster onderscheid in niveau, ze kijkt anders naar leden van het kabinet dan naar ambtenaren in uitvoeringsorganen die het beleid uitvoeren. De logheid in het systeem en zaken die misgaan zorgen bij sommigen voor enig wantrouwen. Als men denkt aan de ambtenaren werkzaam bij uitvoeringsorganen zoals de Belastingdienst, dan overheerst het vertrouwen; mensen doen hun best en voeren de regels uit die ze opgelegd krijgen.

3.4 Terugblik op de afgelopen tien jaar

Ter introductie van het thema is deelnemers gevraagd een formulier in te vullen waarop ze voor verschillende situaties konden aangeven of het nu beter, hetzelfde of slechter gaat dan tien jaar geleden. De vraag luidde als volgt:

Kunt u voor uw persoonlijke situatie, voor de buurt of het dorp waar u woont, voor Nederland en voor de wereld aangeven of die er voor uw gevoel nu slechter, hetzelfde of beter aan toe zijn dan tien jaar geleden?

De persoonlijke situatie nu en tien jaar geleden

Onderstaand de resultaten voor de persoonlijke situatie en situatie in de buurt/het dorp.

2 | inschatting persoonlijke situatie nu ten opzichte van tien jaar geleden

	<i>Oudere groep (55+)</i>	<i>Jongere groep (25 – 44 jaar)</i>
nu veel slechter dan tien jaar geleden	-	-
nu slechter dan tien jaar geleden	1	-
hetzelfde of beter dan tien jaar geleden	4	2
nu beter dan tien jaar geleden	3	5
nu veel beter dan tien jaar geleden	-	1
weet het niet	-	

3 | inschatting situatie buurt/dorp ten opzichte van tien jaar geleden

	<i>Oudere groep (55+)</i>	<i>Jongere groep (25 – 44 jaar)</i>
nu veel slechter dan tien jaar geleden	-	-
nu slechter dan tien jaar geleden	-	1
hetzelfde of beter dan tien jaar geleden	2	4
nu beter dan tien jaar geleden	6	3
nu veel beter dan tien jaar geleden	-	-
weet het niet	-	-

Hoe beoordeelt men de eigen situatie? Daarover is doorgesproken. De ouderen stellen dat deze hetzelfde of beter is dan tien jaar geleden, de jongeren vinden dat deze overwegend beter is dan tien jaar geleden.

Waar meet men het aan af?

Ouderen en jongeren noemen verschillende dingen. Voor deelnemers in de oudere groep blijkt gezondheid een belangrijk criterium te zijn: is deze verbeterd of juist verslechterd in deze periode? Ze geven aan dat dat een van de belangrijkste zaken is in het leven, de jongeren hoor je daar niet over. Die nemen een goede gezondheid blijkbaar nog als vanzelfsprekend aan. Verder blijkt dat ingrijpende levensgebeurtenissen een rol spelen zoals een verhuizing naar een andere buurt, het overlijden van een partner, met pensioen gaan, werkloos raken, kleinkinderen krijgen. Een verandering in de financiële situatie blijkt bij de ouderen niet zozeer aan de orde te zijn, op degene na die werkloos is geworden; hij verwacht als 55-plusser niet meer gemakkelijk aan een baan te komen. Men is het met elkaar eens dat er meer rust komt in het leven zowel letterlijk als figuurlijk. Ook blijkt dat men een soort totaal balans opmaakt: een overlijden van een partner is heel ingrijpend en verdrietig, maar de komst van kleinkinderen en de relatieve rust na een periode die gekenmerkt is door intensieve zorg zorgt voor een inschatting dat het leven niet beter en niet slechter is geworden.

Waar de ouderen het over meer rust in het leven hebben, spreekt uit de verhalen van de jongeren eerder het tegenovergestelde. Hun leven is – op de 40'er in het gezelschap na – veel meer in beweging. Ze hebben in die tijd hun opleiding afgerond, zijn op zichzelf gaan wonen, hebben een huis gekocht, zijn getrouwd of gaan samenwonen, hebben werk gevonden, kinderen gekregen. Kortom: heel verschillende levensfasen in beide groepen.

De groep ouderen:

D8: *“Voor mij is dat; ik ben in 2010 met pensioen gegaan en de achtergrond is: ik beheer m'n eigen pensioen. Omdat ik denk dat ik dat beter kan dan een maatschappij.”*

M: Dus financieel beter?

D8: *“Ja, en als je niet werkt, kun je veel meer leuke dingen doen. Meer tijd voor kleinkinderen. En dan een prettige bijkomstigheid is dat we niet in de winter in Nederland zijn, maar een warm land opzoeken. Toen ik werkte kon dat niet.”*

M: Andere redenen?

D7: *“Mijn gezondheid gaat stukken beter. 10 jaar geleden ging het slecht, nu stukken beter. Dus wat dat betreft...”*

D2: *“Dat geldt ook voor mij. Ik heb bestralingen en zo gehad. Het gaat al 6 jaar redelijk, dat is heel erg goed.”*

D5: *“Dezelfde situatie. Alles is hetzelfde gebleven, behalve dat er één kind uit huis is.”*

D2: *“De kleinkinderen zijn erg leuk. Dat maakt het leven hartstikke leuk.”*

D4: *“Naarmate je ouder wordt, krijg je wat meer rust. Dat is voor jezelf prettig, je kunt beter relativeren. Ik ben vijf jaar geleden verhuisd, daar voel ik me beter bij dan waar ik woonde. Dat had zo z'n redenen. Wat dat betreft zit ik beter in m'n vel. En dan afgezien van financiële dingen, die wil ik minder meetellen. Voor mij zit het meer in je eigen rust. De verhuizing heeft daar toevallig aan bijgedragen.”*

- D3: *“Ik had slechter. M’n gezondheid is achteruit gegaan en ik ben nu werkloos. Daar zal niet veel verandering meer in komen. Verder gaat het goed, maar qua vergelijking is het minder dan 10 jaar geleden.”*
- D1: *“Ik heb een beetje dubbel. M’n man is vorig jaar overleden, dat is een grote slag geweest. Ik heb alles bij elkaar moeten rapen, maar het gaat aardig. Ik heb m’n kleindochter, dus ja, nou, oké. M’n man was ziek, hij was hartpatiënt. Ik heb veel fysieke zorg aan hem moeten geven. Ik mis hem nu, maar het is ook rustiger. Dus een dubbel gevoel erbij. Het is niet beter, ook niet slechter. Er is wat voor teruggekomen.*
- D6: *“Mijn gezondheid is hetzelfde gebleven. Daarom blijf ik in het midden hangen. Gezondheid is het meest belangrijk hierin. Financieel komt daarna, maar daar is niet zoveel in veranderd. M’n vrouw is wat minder gaan werken en je hebt de zorgverzekering die is geïntroduceerd. Dus wat meer kosten. Maar ja, aan de andere kant zijn de kinderen de deur uit dus dat bespaart kosten. Het houdt elkaar in evenwicht. De woonsituatie is ook niet veranderd, is allemaal hetzelfde. Ik heb m’n werk en ga er nog met plezier heen. Tuurlijk wordt je ouder, vroeger sprong ik uit m’n bed, nu moet ik even bijkomen. Maar dat zijn futiliteiten.”*

En de jongere groep:

M: Bij jullie eigen situatie heeft iedereen hetzelfde of beter. Wat maakt dat?

- D4: *“M’n woonsituatie”*
- D5: *“Voorspoed, dan kijk ik in m’n gezin. Een kleine, mooi huis, mooie vakanties, veel gezien. Met werk steeds hogerop. Dus wat dat betreft gaat het beter.”*
- D4: *“Persoonlijke groei. M’n huisvesting is beter, ik heb een partner gekregen, ben getrouwd, heb een dochter gekregen. Allemaal positieve dingen.”*
- D3: *“Huisvesting inderdaad, ik heb een koophuis gekocht. Een andere baan, het gaat economisch beter, ben getrouwd, vakanties. Dat zie ik wel als meer welvaart.”*
- D8: *“Ik studeerde toen nog. Dat was een andere situatie, was me volop aan het ontwikkelen. Dan studeer je af, krijg je een baan, maar dan kun je doorgroeien naar iets anders, leukere baan, etc.”*
- D7: *“Hetzelfde. Ik was toen net klaar met de middelbare school. Nu sta je er veel beter voor en heb je veel grotere mogelijkheden.”*
- D2: *“Ik had hetzelfde, alleen toen had ik ook een welvarend gezin, dus er is weinig veranderd.”*
- D7: *“Ja, maar omdat ik het nu zelf heb, voelt het toch anders.”*
- D2: *“Ah ja.”*
- D1: *“Ik kabbel al tien jaar een beetje hetzelfde. Lekker spannend. Ik heb het prima.”*

M: Nog andere dingen? Persoonlijke ontwikkeling, werk, partner, huis, kinderen, vakanties. Andere dingen?

- D4: *“Ik denk ook dat er nu veel meer mogelijk zoals reizen. Dat is veel goedkoper geworden. Om meer te doen of te zien moet je wel geld hebben, maar het is wel makkelijker geworden om ver te reizen en je te verplaatsen in de wereld. Het is goedkoper geworden. Vliegen dan he, de GVB is alleen maar duurder geworden.”*

De financiële crisis

Vervolgens is deelnemers gevraagd in hoeverre ze last hebben gehad van de financiële crisis. Ook hierin tekenden zich verschillen af tussen de groepen. De ouderen geven aan dat de crisis redelijk langs hen heen is gegaan, zeker als men een vast contract had. Degenen met pensioen hebben hooguit geen indexering meegemaakt. De ondernemer in het gezelschap heeft wel te maken gehad met faillissementen van klanten, waardoor zijn omzet verminderde. In beide groepen is terug te horen dat men heeft gemerkt dat er dalende omzetten waren in bedrijven, die tot bezuinigingen en in sommige gevallen tot ontslagen hebben geleid. De jongeren hebben veel meer last ondervonden van de crisis. Ze hadden moeite om werk te vinden na de afronding van hun opleiding, zijn ontslagen geweest, hebben tijdelijke contracten gekregen. Bij een paar van hen is hier geen sprake van geweest, deels door de sector waarin een deelnemer werkzaam is (ICT) waar altijd werk voorhanden was en deels door het bezig zijn met een studie gedurende de ergste jaren van de crisis. Een deelnemer brengt nog in dat een gevolg van de crisis voor achterblijvende werknemers is geweest dat de werkdruk is verhoogd.

De jongeren aan het woord:

D1: *“Ik wil daar wel mee beginnen. Negen jaar geleden werd mijn man na 17 jaar trouwe dienst ontslagen. Dan ga je een ontslagronde in. Kindje van zeven en van drie. Dan stort je leven in. We hadden een woonhuis, hypotheek van 800 euro. vier maanden de tijd om te solliciteren en de vierde maand is hij aangenomen en daar werkt hij nu nog steeds. Daarna is het wel beter gegaan.”*

M: Maar heel heftige 4 maanden gehad.

D1: *“Ja. Wat gaat er nu gebeuren. En ook als opleiding zijnde LTS, meteen gaan werken. En na 17 jaar denk je, hier word ik 67. Dat was een lastige periode. Het heeft maar vier maanden geduurd. Toen werden er gelukkig nog vaste contracten gegeven, dus het is wel goed gekomen.”*

M: De anderen?

D8: *“Mijn partner is ook deels ontslagen wegens bezuinigingen. Mijn stiefvader heeft de fabriek gesloten door de crisis, hij zit nog steeds thuis. Het einde van de WW komt in zicht. De crisis is sterk gevoeld in de omgeving. Hij is op leeftijd, vind dan nog maar eens een baan. Ik studeerde af in 2010, toen was er geen werk. Omdat je hbo opgeleid was, wilden ze je niet aannemen om in een winkel te werken. Dan waren ze bang dat je snel weg zou zijn.”*

M: En in je omgeving gezien dat mensen banen verloren, je kwam zelf op de markt toen er geen banen waren.

D3: *“Ik heb hetzelfde gehad. M'n baan verloren, heb me suf gesolliciteerd. Heel kort ww gehad, uiteindelijk verdiende ik met m'n baan nog minder dan met de ww. Na anderhalf jaar werd ik er daar ook uitgebonjourd want het klikte niet, maar ik hield eraan vast want ik had een baan. Toen in 2014 merkte ik wel als verschil dat er veel meer vacatures waren en dat ik kon kiezen. We hebben het dubbel gevoeld. We hebben ook twee huizen gehad, dat de één te koop stond. We hebben het lastig gehad.”*

M: Andere ervaringen?

D4: *“De kinderopvang is afhankelijk van ouders die werken. Toen ik begon, kwamen veel ouders in de problemen omdat ze de kinderopvang niet konden betalen. Ze hebben opvang nodig want ze moeten werken, maar ze kunnen de opvang niet betalen. Toen zag je steeds meer mensen die minder dagen afnamen. Uiteindelijk gingen er een paar maanden voorbij, moesten mensen zich eerder gaan uitschrijven, dus ja dan gingen al die kinderen weg. Mensen waren ook bang om wel weer opvang te nemen, want dan zaten ze er aan vast en was er een opzegtermijn van twee maanden.”*

M: Door de toestand van andere mensen had jouw sector er mee te maken?

D4: *“Ja, faillissementen. Die hebben er flink ingehakt.”*

D6: *“Ik merk het nog steeds. Bij ons zijn er een aantal mensen uitgegooid. Dat werk ging door en dat moest dus door minder mensen worden opgepakt.”*

D7: *“Het is grotendeels langs me heen gegaan omdat ik net aan de universiteit begon. M'n ouders hadden stabiele banen, dat is nooit een issue geweest. Ik heb gewoon prima kunnen studeren.”*

D2: *“Ben je bang geweest om geen baan te vinden?”*

D7: *“Misschien op een arrogante manier niet, onder het motto van: het zal over een paar jaar wel weer goed zijn.”*

M: Jij wel?

D2: *“Nee want ik deed ICT, daar zijn altijd banen in geweest. Maar vrienden hadden het wel.”*

Het lijkt erop dat men in beide groepen in de directe omgeving, de eigen buurt genoeg voorbeelden heeft gezien en meegemaakt van mensen die geraakt zijn door de crisis. Dan ging het om mensen met eigen bedrijven, collega's in de eigen sector of mensen die na ontslag gedwongen zzp'er zijn geworden, voor wie het heel moeilijk bleek om werk te vinden.

Op de vraag of de crisis inmiddels achter de rug is, wordt – door sommigen met enige aarzeling - bevestigend gereageerd. Men meet dit onder andere af aan de aantrekkende woningmarkt, stijgende beurskoersen, bepaalde sectoren waar inmiddels een schaarste is ontstaan aan (gekwalficeerde) medewerkers. Maar dit betekent niet dat het voor iedereen te merken is. In beide groepen wordt opgemerkt dat de loonontwikkeling nog geen stijgende lijn laat zien, dat sommige mensen – vooral ouderen – niet aan het werk komen, dat werkgevers nog terughoudend zijn met het geven van vaste contracten en dat voor de een de crisis meer gevolgen heeft gehad dan voor de ander. Het is een wat wisselend beeld.

De ouderen:

M: Zijn we er nu doorheen?

D8: *“Ze zeggen het.”*

D6: *“Ze zeggen dat de tweede komt.”*

D4: *“Er door heen, maar het is nog niet merkbaar.”*

D8: *“Je ziet het ook in beurskoersen, er is absoluut een stijging. Er zijn heel veel bedrijven die bijna geen gekwalificeerd personeel kunnen krijgen. Heel moeilijk om mensen in de IT te krijgen.”*

M: Het is nog niet te merken?

D5: *“Men zegt het, maar de bouw gaat ook weer goed natuurlijk. Maar het is ook de loonontwikkeling. Mensen merken het nog niet aan het einde van de maand.”*

D2: *“Ik merk aan m'n kleinkinderen die nog studeren, dat ze met gemak een bijbaantje kunnen vinden. Overall vragen ze mensen.”*

D8: *“Misschien is het beeldvorming, maar een jaar of 30 geleden hadden we een inflatie van 7% en als je dus niet elk jaar een loonsverhoging kreeg die daarbij in de buurt kwam, ging je er heel erg op achteruit. Nu is er minder dan 1% inflatie per jaar. Dus als het economisch minder gaat en je houdt je salaris, ga je nauwelijks achteruit.”*

De jongere groep heeft het verder over golfbewegingen in de financiële situatie waar crises worden afgewisseld met perioden van hoogconjunctuur, dat ontwikkelingen wereldwijd van invloed kunnen zijn op de economische positie van Nederland. Ze lijken er niet gerust op dat het de goede kant op blijft gaan. Een deelnemer werpt de vraag op dat het relevant is op welke manier de maatschappij wordt ingericht, welke lessen er uit de crisis worden getrokken. Macro-economisch lijkt het in ieder geval beter te gaan, maar op het persoonlijke vlak en in bepaalde sectoren is het nog geen hosanna.

Een weergave van het verloop van de discussie in de jongere groep:

M: Is de crisis voor jullie persoonlijk voorbij?

D8: *“Ik heb het idee dat het een soort zee is waar je op kabbelt. Soms stormt het, zoals in de jaren 80, nu zitten we op rustig water.”*

D4: *“Als Amerika opeens hele gekke dingen gaat doen, nog gekker, dan heeft dat ook weer effect op Nederland. Zoals met Poetin had ook weer effect op de Nederlandse bloemensector. Dus ik denk dat het ook afhankelijk is van wat de rest van de wereld doet.”*

D6: *“Dat was ook voor de crisis natuurlijk ook.”*

D4: *“Ja, maar nu gaat het misschien wel redelijk. Maar misschien een terugklap daardoor.”*

M: Hebben jullie het idee dat Nederland door de crisis is?

D6: *“Ik las daar laatst een stukje over, dat ging over de bouwsector. Met de crisis is de boel plat gelegd met heipalen, omdat ze het toch niet kwijt raakten. En nu moeten ze bouwprojecten uitstellen omdat er geen heipalen meer zijn.”*

M: Hoe is Nederland door de crisis heen gekomen?

D7: *“Financieel zijn we erdoor heen, je bent weer terug op de prijs van 2007 dus dat heeft lang geduurd. Een aantal vraagstukken zijn nu: waar willen we heen als maatschappij, waar staan we voor, dingen die nog meer naar voren zijn gekomen. Waar staan wij voor als maatschappij na de crisis?”*

D4: *“Het is heel persoonlijk hoe je deze crisis bent doorgekomen. Jouw partner had snel een baan, jouw stiefvader zit nog steeds thuis. Als jouw partner die baan niet zo snel had en je had moeten verhuizen, dan was het heel anders geweest. De crisis is heel persoonsgebonden. Wat heb je meegemaakt, waar ben je tegenaan gelopen.”*

M: Hebben mensen er nu nog last van?

D5: *“Dat is persoonsgebonden. Als ik spreek voor m'n ouders die altijd hebben gewerkt met een LTS diploma. Als je ziet wat ze nu voor diploma's vragen, dat is soms een beetje te gek. Die hebben het een stuk zwaarder.”*

D7: *“Het is sector gebonden.”*

M: Ook leeftijdsgebonden?

“Allen: Ja zeker!”

D8: *“Ook nog een enorme groep mensen met schulden. Incasso’s waar enorm veel geld aan wordt verdiend. Die groep is veel groter dan voor de crisis. Al die dingen zijn echt nog niet op een punt waarbij je zegt: we gaan vooruit.”*

Nederland nu ten opzichte van tien jaar geleden

Hierna is aandacht besteed aan de stand van zaken in Nederland nu ten opzichte van tien jaar geleden. Hiervoor heeft men in het begin van het aanroeren van het thema eveneens aangegeven of men vindt dat het met Nederland nu slechter, hetzelfde of beter gaat.

4 | situatie Nederland ten opzichte van tien jaar geleden

	<i>Oudere groep (55+)</i>	<i>Jongere groep (25 – 44 jaar)</i>
nu veel slechter dan tien jaar geleden	-	-
nu slechter dan tien jaar geleden	3	3
hetzelfde of beter dan tien jaar geleden	3	2
nu beter dan tien jaar geleden	1	2
nu veel beter dan tien jaar geleden	1	1
ik weet het niet	-	1

Bij zowel de oudere als jongere deelnemers zijn er positief en negatief gestemden.

Zoals zichtbaar was bij het bespreken van de persoonlijke situatie blijkt voor de situatie in Nederland eveneens op te gaan dat men verschillende afwegingen maakt en een totaalbalans opmaakt. Negatieve tendensen in Nederland zijn deels hetzelfde als al eerder naar voren gebracht in het bespreken van de richting van de samenleving. De ouderen hebben het over een opgaande lijn financieel gezien, maar een dalende qua sfeer in de samenleving; de samenleving verhardt, er is een overdaad aan regels waar mensen last van hebben, het eigen risico in de zorg betekent dat sommige mensen zorg mijden. Een deelnemster benoemt de onbetrouwbaarheid van de overheid in regelgeving: melkboeren in haar omgeving die grote investeringen hebben gedaan en nu worden geconfronteerd met een aanpassing van de regels waardoor ze in financiële problemen komen. Een ander voegt er aan toe dat ze niet te rijmen vindt dat in Nederland een melkoverschot is terwijl er in de rest van de wereld honger is.

De optimisten onder de ouderen koppelen de opgaande lijn aan de situatie in de eigen buurt die verbeterd is, de gezondheidszorg, de verbeterde financiële situatie.

De jongeren brengen andere zaken naar voren. Een verbetering van de situatie in Nederland heeft te maken met wat ze om zich heen zien in de eigen werksituatie, maar ook op het terrein van infrastructuur en veiligheid. Ook trekt een deelnemer een vergelijking met de omringende Europese landen waaruit voor hem duidelijk blijkt dat Nederland het verhoudingsgewijs beter doet.

Degenen die vinden dat het slechter gaat relateren dit aan een verhoogd gevoel van angst voor aanslagen. De angst zorgt voor meer veiligheidsmaatregelen in het publieke domein wat tot enige tijd terug niet aan de orde was. Gevraagd naar overige redenen voor een verslechterde

situatie in Nederland brengt iemand het vluchtelingenprobleem in dat veel meer speelt dan tien jaar geleden. Een ander heeft het over een afbraak van de verzorgingsstaat, de steeds verdergaande regulering in het onderwijs en de zorg die volgens haar ten koste gaat van de kwaliteit.

Welke gebeurtenissen van de afgelopen tien jaar zijn de deelnemers bijgebleven? Desgevraagd geeft men het volgende overzicht:

5 | gebeurtenissen van de afgelopen tien jaar

Oudere groep (55+)	Jongere groep (25 – 44 jaar)
<ul style="list-style-type: none"> • opkomst internetgebruik, smartphone, sociale media • participatiesamenleving, je wordt gestuurd in wat je moet • uitblijven van sociale controle: vroeger voor elkaar klaar staan nu foto nemen • vluchtelingencrisis/beleid/opvang • hogere werkdruk • veiligheid • aanslagen en terrorisme (Theo van Gogh) • invoering passend onderwijs, grotere klassen • meer intolerantie • polarisatie • radicalisering • minder vertrouwen in de politiek 	<ul style="list-style-type: none"> • aanslagen • moord op Pim Fortuyn en gevolgen: opkomst Wilders, beveiliging in politiek • nieuwe koning • eerste referendum • verharding in omgang met elkaar • afschaffing van studiefinanciering • economische crisis • verandering pensioenleeftijd • omvallen grote winkelketens • bloktoeslagen van minister Blok (inkomensafhankelijke huurstijging) • toewijzing van woningen, wachtlijsten • polarisatie: uitreizen naar Syrië • verdraagzaamheid, agressie politieagenten en naar hulpverleners • als er iets gebeurt, staan mensen te filmen in plaats van te helpen • digitalisering • individualisering

Wat opvalt, is dat zeker de ouderen en in mindere mate de jongeren eerder ontwikkelingen naar voren brengen dan specifieke gebeurtenissen. En dan gaat het vooral over negatieve ontwikkelingen. In beide groepen brengt men een verminderde tolerantie naar voren, polarisatie, aanslagen, verminderde sociale betrokkenheid (foto nemen in plaats van helpen bij gebeurtenissen), digitalisering. De jongeren geven aan dat ze vooral negatieve ontwikkelingen en gebeurtenissen noemen, omdat deze het meeste zijn bijgebleven.

De oudere groep is gevraagd of ze ook positieve gebeurtenissen/ontwikkelingen kunnen noemen van de afgelopen tien jaar. Ze brengen vervolgens medische ontwikkelingen naar voren zoals preventieve bevolkingsonderzoeken, maatregelen gericht op het milieu en verduurzaming. Na het aankakken dat internet positieve gevolgen heeft zoals het op afstand kunnen regelen van een paspoort komt het gesprek terug op de negatieve effecten van het smartphonegebruik en de rol van opvoeders hierin.

- D5: *“Medische ontwikkelingen, de wetenschap. Bijvoorbeeld wat ik heel goed vind: de bevolkingsonderzoeken naar borst- en darmkanker. Preventief onderzoek. In mijn omgeving heb ik verschillende keren gezien dat mensen eruit worden gepikt en dat daardoor erger wordt voorkomen. Heel positief.”*
- D6: *“Milieumaatregelen, zonnepanelen, elektrisch rijden.”*
- D8: *“Maatregelen voor de industrie over uitstoot. Die hebben tot gevolg dat er nu weer zalm zwemt in de Rijn.”*
- M: Met milieu is er dus resultaat en beleid.
- D2: *“Je mag niet met een diesel auto van voor 1990 rijden.”*
- D7: *“De negatieve ontwikkeling met smartphone kun je ook omdraaien. Straks kun je op het internet je nieuwe paspoort opvragen. Dan hoeft je niet meer naar kantoor, dan is het positief.”*
- D3: *“Ja, maar dan praat je dus ook niet meer met mensen. Je kinderen zitten er de hele dag op, je doet de boodschappen online.”*
- D8: *“Ik zeg wel eens tegen m'n kleinkinderen: je houdt 's ochtends in de douche je telefoon bijna vast.”*
- D2: *“Tijdens het avondeten zeg ik tegen m'n kinderen: telefoon uit.”*
- D8: *“Maar dat zeggen sommige ouders niet. En dat is heel individueel. Bij het ene kind komt het voor, bij het andere kind totaal niet, want daar staat geen tv of iets aan.”*

Bij de jongere groep is ingegaan op de veranderingen die ze zien ten opzichte van tien jaar geleden. Ze komen deels terug op al eerder aangehaalde veranderingen zoals de grotere drukte, verminderde tolerantie, grotere vrijgevochtenheid van kinderen, verharding in omgangsvormen. De politieagent in het gezelschap brengt naar voren dat er nu meer gewapend geweld wordt gebruikt. Gevraagd naar verbeteringen sinds 2008 worden net als bij de oudere deelnemers de digitalisering en het gemak dat deze met zich meebrengt genoemd en de grotere vrijheid doordat het steeds gemakkelijker is om de wereld rond te reizen, te werken. Vervolgens wordt tegelijkertijd de negatieve tegenhanger van sociale media benoemd. Ook bij hen komt het bewust bezig zijn met het milieu naar voren als een positieve ontwikkeling.

Manier van samenleven

In hoeverre is men van mening dat de manier van samenleven is veranderd de afgelopen tien jaar? Het is in feite al diverse keren aan bod gekomen in het gesprek: de samenleving en wijze van omgaan met elkaar zijn in negatieve zin veranderd volgens de deelnemers. Er wordt gesproken over meer populisme en racisme en verharding in de groep ouderen (uitvergroet door media), over verslechterde omgangsvormen door de jongere groep. Laatstgenoemden betrekken dat op het elkaar niet meer groeten in de openbare ruimte, verminderde sociale controle in de stad in tegenstelling tot dorpen. Bij de ouderen wordt gerefereerd aan het steeds grotere aandeel Nederlanders van niet-westerse herkomst en dat levert enige discussie op verschillende handelwijzen en de wenselijkheid van aanpassen. Een enkeling vindt het afhankelijk van de eigen houding, deze deelnemer heeft het adagium ‘zo je doet zo je ontmoet’.

D1: *“Als ik naar het winkelcentrum ga, heb ik altijd het gevoel dat ik op vakantie ben.”*

M: Waardoor?

D1: *“Ik ben volgens mij de enige Nederlander.”*

D7: *“Met die gedachte: werk je dan zelf ook niet aan de intolerantie mee?”*

D1: *“Weet ik niet, maar dat was vroeger niet zo. Ik werk in ... en drie kwart van m'n collega's zijn Marokkaans of Turks. Het zijn super lieve collega's. Ik heb niks tegen die mensen. Maar het is wel zoals het is. Als ik naar de Kruidvat ga, staat iedereen midden in het gangpad. Dan heb ik haast, heb de hele dag gewerkt, andere mensen soms niet. En ze staan met kinderwagens en alles in die gangpaden. Hallo, mag ik er even doorheen? Dat geeft dan irritatie. Die mensen zijn zo. Dat is hun cultuur, dat is gewoon gezellig met elkaar ouwehoeren in het gangpad.”*

D3: *“Maar dan doen ze volgende week hetzelfde onderzoek onder Marokkanen van boven de 50 en die zeggen: dan sta je gezellig te praten en dan komen al die Hollanders en die zijn zo gehaast. Die nemen geen moment de tijd om met elkaar te praten.”*

D1: *“Maar ze wonen hier, ze moeten zich aanpassen. Daar moet ik ook een hoofddoek om. Nogmaals: ik heb niks tegen die mensen, maar ze moeten zich wel een beetje aanpassen.”*

D8: *“Als je kijkt hoe het in Nederland is en je gaat naar andere landen bijvoorbeeld Marokko, dan heb je dat verschil totaal niet. Dus het is niet iets wat aan Marokkanen hangt, maar het is iets wat aan de mensen hangt die hier zijn. Of dat nou Marokkanen zijn of anderen.”*

De jongeren brengen naast de verslechterde omgangsvormen naar voren dat het communiceren steeds sneller 'moet' en een dwingender karakter heeft gekregen onder andere door het gebruik van WhatsApp; het veronderstelt een 24-uursbereikbaarheid die niet stopt in het week-einde.

D8: *“Ik merk het met mijn studenten. As ik m'n docent vroeger iets moest vragen kon ik wel mailen, maar dan wist ik dat ik niet meteen reactie kreeg. Maar als er nu op zaterdagavond nog berichtjes komen voor maandagochtend 9.00, dan zijn ze gewoon verbaasd als je niet reageert. Of dat ze zeggen: ik kan er morgen niet zijn want ik heb stage. Ze hebben minder besef van tijd et cetera.”*

D3: *“Dat is gewoon een generatiekloof. Wij hebben nog de komst van de mobiele telefoon meegemaakt. M'n man heeft ook een WhatsAppgroep met z'n personeel. En wat jij zegt, dan wordt er ook gezegd; ik kan morgen niet komen, kun je iemand anders regelen? En maar 24 uur bereikbaar moeten zijn.”*

Gevraagd in hoeverre gebeurtenissen van invloed zijn geweest op de wijze van samenleven wordt door een deelnemer uit de groep ouderen de schietpartij genoemd in Alphen aan den Rijn. Diegene vraagt zich af of het in het verleden net zo gemakkelijk was om wapens te hebben of dat mensen met psychische problemen wellicht eerder werden opgenomen.

Deelnemers is vervolgens de volgende vraag voorgelegd: *In 2009 zeiden mensen dat we als gevolg van de crisis mogelijk meer aandacht voor elkaar zouden krijgen. Later hoorden we dat mensen dachten dat groepen juist harder tegenover elkaar zijn komen te staan. Hoe kijkt u hier tegenaan?*

In beide groepen heeft men de indruk dat mensen niet meer aandacht voor elkaar hebben. Onder invloed van de crisis is er wel sprake geweest van het zich meer bekommeren om elkaar, maar dat ging dan om personen die dichtbij stonden en getroffen waren. Bovendien heeft dat meer een tijdelijk karakter gehad. Een oudere verwoordt het als volgt: *“Op het moment dat er armoede is, heb je oog voor elkaar en je naasten. Zodra er centen binnenkomen, gaat het eigenbelang meer spelen.”*

Een jongere brengt de negatieve invloed van de media naar voren; media jagen achterdochtige gevoelens aan door de wijze van berichtgeving.

Immigratie en integratie

Vervolgens is het onderwerp immigratie en integratie aan de orde gesteld met de volgende vraag: *De laatste jaren maken veel mensen zich zorgen over de komst en opvang van vluchtelingen en integratie van minderheden. Is de manier waarop we in Nederland met immigratie omgaan de afgelopen tien jaar veranderd? Zo ja, hoe dan?*

In beide groepen heeft men het idee dat er meer vluchtelingen naar Nederland komen dan tien jaar geleden en dat het aandeel economische vluchtelingen groter is geworden. Oorlogsvluchtelingen moeten opgevangen worden is de mening, maar men staat minder positief ten opzichte van economische vluchtelingen. Verder vindt men vooral de toon van het publieke debat over vluchtelingen harder geworden; Wilders wordt als een belangrijke aanstichter gezien van deze verharding. Misschien niet eens zozeer dat men vroeger zoveel opener of toleranter was ten opzichte van vluchtelingen maar dat men er in ieder geval niet publiekelijk negatief over was, terwijl dat nu meer geoorloofd en bon ton is. Men vindt dat houding nu minder verwelkomend is ten opzichte van vluchtelingen dan tien jaar geleden, wat onder meer te maken heeft met de grotere toestroom van de afgelopen jaren. In de groep ouderen is men negatief over de procedures en regels die kunnen inhouden dat vluchtelingen heel lang in Nederland verblijven zonder een definitieve beslissing over hun status.

D5: *“We zijn heel tolerant. Maar er zijn veel regels. Waarom kan het niet eenvoudiger en sneller? Van bovenaf regels opleggen. Je ziet ook bij grote bedrijven in de crisis dat er ontslagrondes waren. Er werden lagen tussenuit gehaald. Het gaat over zes lagen, haal er drie uit. Het kost te veel tijd, er zijn te veel procedures.”*

D2: *“Er zijn te veel procedures. Maar er zijn mensen die 14 jaar van het ene AZC naar het andere worden gesleept. Dat is veel te lang.”*

D6: *“Was dat 10 jaar geleden ook zo? Dat is de vraag.”*

D3: *“Wat volgens mij veranderd is, is dat er tegenwoordig veel meer mensen zijn die op niks af keihard roepen: het is allemaal mis, niemand mag het land in. Vroeger waren vluchtelingen gewoon vluchtelingen. Maar zo'n opkomst van de PVV en Wilders die bij elke aanslag tweet dat alle Islamieten Nederland uitmoeten en dat het allemaal fout is, en verder nooit met een echte oplossing komt. Ik weet niet of dat van 10, 15 of 20 jaar geleden is. maar dat kon je toen niet roepen. Maar nu zijn er 20 zetels in de Kamer met mensen die kennelijk vinden dat je dat wel mag zeggen.”*

M: Dus de houding is minder tolerant, open?

D4: *“Dat was misschien al zo, maar het kwam niet zo naar voren omdat Wilders er nog niet was.”*

D8: *“Er waren natuurlijk ook minder vluchtelingen.”*

D6: *“Je kan ook zeggen: je moet het niet zien als dat ik erachter sta, maar dat die mensen wel hun zegje moeten doen.”*

D3: *“Het is ook goed dat het probleem dichterbij is dan dat ze denken in Den Haag. In het begin had Wilders elke twee jaar een ander programma, ouderenzorg, dan islamieten. Hij koos gewoon voor wat er op dat moment leefde. Het feit dat je een probleem bespreekbaar maakt, is goed. Maar nu staat ie alleen nog maar te schreeuwen en komt hij niet met een echte oplossing. Het maakt niet uit wat hij verder roept, hij is alleen maar blij dat ie eruit gezet is. Dan mag hij de volgende keer weer schreeuwen. En dat je dat gewoon leeg zonder diepgang kunt doen, dat is veranderd.”*

In de jongere groep komt ook in dit deel van het gesprek de rol van de media naar voren als aanjager van negatieve gevoelens. Incidenten worden volgens hen breed uitgemeten. Bij sommigen leeft een gevoel van onrechtvaardigheid doordat vluchtelingen een woning toegewezen krijgen terwijl mensen die jaren op de wachtlijst staan dat niet krijgen. Er worden verschillende gezichtspunten met elkaar gedeeld, zo blijkt.

D7: *“Ik weet niet of het veranderd is. Het wordt wel meer geaccepteerd om je mening zo ongenueanceerd te uiten.”*

D4: *“Ik denk niet dat er 10 jaar geleden meningen constant zo hard werden uitgesproken.”*

D7: *“Migratie wordt ook als excuus gebruikt voor heel veel problemen. Soms terecht, soms onterecht.”*

D5: *“10 jaar geleden hadden we ook veel problemen nog niet, terugkeerders, oorlogsvluchtelingen, et cetera.”*

D3: *“Ook de bootvluchtelingen uit landen waarvan ik soms denk: is er daar wel wat aan de hand?”*

D8: *“Je kreeg in de media veel berichten over: de kamers zijn niet goed, geen tv, et cetera. Die berichten waren er 10 jaar geleden niet.”*

D5: *“Dat is de media. Ik werk ook met vluchtelingen. En er is wel degelijk heel veel hulp voor die mensen. Maar er zijn zo veel meer mensen nu.”*

M: Zijn jullie zelf positiever of negatiever?

D1: *“Ik vertrouw ze allemaal, net als de loodgieter.”*

D4: *“Ik ben wat negatiever geworden. Naast me heb ik asielzoekers gekregen. Bij mij in de buurt duurt het best lang voor je in aanmerking komt voor een woning. En dan denk ik: ja die vrouw was aan het klagen over dat ze niks had, klopt allemaal. Maar dan denk ik: Truus op de hoek zit er al zo lang op te wachten dat ze een keer mag verhuizen, en jij krijgt het toegewezen na vijf maanden. En dat neemt niet weg dat ze veel heeft meegemaakt en achter heeft moeten laten. Ik weet dat veel mensen heel nare dingen hebben meegemaakt, maar het is een beetje dubbel als je weet hoe lang jezelf hebt moeten wachten op een woning.”*

M: Herkennen jullie dat?

D3: *“Toevallig ken ik ook zo’n gezin. Dat is in het huis van die tante getrokken. Eerst stond ik er sceptisch tegenover. Maar toen ging ik zelf verhuizen, en toen ben ik er naar toe gegaan: wat wil je hebben? En ze waren zo dankbaar, ik mocht meteen komen barbecueën. Je krijgt dubbele gevoelens.”*

Voor wat betreft integratie van vluchtelingen blijkt dat sommigen meer kennis hebben over de regels rondom integratie of persoonlijke ervaringen hebben met vluchtelingen en dat dat uitmaakt voor een oordeel of het nu slechter of beter gaat met integratie dan tien jaar geleden. Zo noemen een paar deelnemers dat vluchtelingen tegenwoordig zelf de inburgeringscursussen moeten bekostigen, dat deze heel duur kunnen zijn en daarmee een drempel opwerpen voor integratie. Terwijl het beheersen van de Nederlandse taal als de sleutel wordt gezien voor integratie.

Anderen vinden dat er wel veel inspanningen worden gedaan. Ook nu wordt weer het grote aantal vluchtelingen genoemd, de langdurige en onduidelijke procedures. Men vindt het niet gemakkelijk om zich er een oordeel over te vormen. Allerlei invalshoeken lopen door elkaar heen: het aantal vluchtelingen, het gevoel van achterstelling, negatieve incidenten in de media, drempels voor integratie.

Gevraagd naar gebeurtenissen die deelnemers zijn bijgebleven van de afgelopen tien jaar over vluchtelingen noemen de ouderen: de pardonregeling, vluchtelingen of vluchtelingkinderen die terwijl ze alleen Nederlands spreken alsnog terug moeten naar het land van herkomst, protesten bij asielzoekerscentra. Ze zijn niet te spreken over de wijze waarop het beleid uitpakt voor gemeenschappen in Nederland (heel veel vluchtelingen in een kleine gemeenschap) en voor vluchtelingen (terugsturen terwijl ze al jarenlang in Nederland wonen). Ook in organisatorisch opzicht is er het een en ander op af te dingen, want er werden asielzoekerscentra ingericht terwijl deze later niet meer nodig bleken. Een deelneemster stelt dat de vluchtelingkinderen wel goed worden opgevangen in het onderwijs en intensief worden begeleid.

De jongeren noemen: vechtpartijen in asielzoekerscentra, protesten tegen asielzoekerscentra, bedreiging van burgemeesters, de oprichting van Denk.

In de jongere groep wordt verder doorgepraat over de betekenis van deze gebeurtenissen voor de samenleving. Er worden vergelijkingen getrokken met de integratie van gastarbeiders vroeger, arbeidsmigranten uit Oost-Europa en vluchtelingen. De meningen verschillen of de integratie van vluchtelingen goed verloopt of niet. Zegt de een dat het goed kan verlopen, mits de vluchteling zelf hiertoe de bereid is, de ander stelt dat er barricades worden opgeworpen zoals het niet mogen werken in het begin. Brengt de een het probleem naar voren van groepen vluchtelingen die bij elkaar in de buurt gaan wonen, de eigen taal blijven spreken en daardoor minder integreren, geeft de ander als reactie dat Nederlanders in het buitenland hetzelfde gedrag zouden laten zien. Ze komen er niet uit met elkaar, maar geven er wel blijk van vanuit verschillende gezichtspunten naar integratie te kijken.

D4: *“Ik denk dat er te veel onduidelijk is. Met de gastarbeiders was veel duidelijker wat er van hen werd verwacht.”*

M: Vinden jullie dat vluchtelingen goed kunnen integreren?

D5: *“Ik vind het wel, mits de persoon het zelf wil.”*

M: Dus als ze willen, kan het, per saldo?

D3: *“Volgens mij kunnen ze niet eens werken de eerste tijd.”*

D8: *“Dat ligt aan de vergunning.”*

M: Maken jullie je zorgen hierom?

D8: *“Vroeger hadden we woningbouwverenigingen. Toen keken ze een beetje wie waar kwam. Nu gaat iedereen bij elkaar zitten en spreken ze alleen hun eigen taal. En dan een beetje zwart werken.”*

D5: *“De mensen blijven elkaar opzoeken. Dat zullen ze blijven doen. Als wij met z'n allen in Kuala Lumpur gaan zitten, doen we dat ook. Dat is een cultuur.”*

M: Denken jullie; ach het zal wel, of?

D7: *“Ik ben moe van de discussie.”*

D5: *“Ik ook.”*

D7: *“Ik vind het zo niet meer gaan om waar het om gaat. 75% van de Nederlanders heeft het gevoel dat ze er een mening over moet hebben. Dan denk ik: houd je mond, laat het mensen oplossen die er wel verstand van hebben. Mensen die zeggen dat ze hun baan kwijt zijn geraakt door vluchtelingen, dat slaat nergens op. Men zoekt naar een zondebok. Dat is altijd gebeurd in de geschiedenis. Met joden, minderheden, religieuze groeperingen. We hebben helaas wat politici die daar gebruik van maken.”*

M: Wordt het probleem groter gemaakt dan het is?

D7: *“Er zijn wel problemen. Er is oververtegenwoordiging in bepaald criminaliteitscijfers en dergelijke. Maar het is een te makkelijk verkooppraatje om zo zetels te winnen. Het wordt met de aanslagen ook wel makkelijk gemaakt.”*

D4: *“Veel mensen in de politiek roepen van alles, maar dat is weer zoiets. We zien het allemaal wel. Ze hebben allemaal ideeën, maar wat gaat er echt gebeuren? Misschien zitten we hier over 10 jaar weer en gaat het dan over de Amerikanen die allemaal komen. Elke vluchteling situatie is weer anders. Het is niet zo van: ze blijven hier zo lang en dan gaan ze weer weg.”*

Internationale ontwikkelingen

Er is in de groep ouderen nog ingegaan op de vraag of er een grotere invloed van internationale politiek uitgaat op Nederland dan tien jaar geleden. De invloed van de Europese politiek wordt naar voren gebracht als zijnde ‘te veel Brussel’. Verder wordt de toegenomen invloed genoemd van Erdogan, waardoor Nederlanders met een Turkse herkomst zich meer zouden gaan profileren als Turken. De ene of andere president van Amerika doet eveneens zijn invloed gelden: het maakt uit of Trump of Obama aan de macht is: Trump doet meer aan stemmingmakerij tegen buitenlanders en vluchtelingen.

3.5 Wat moet de overheid leren uit de gesprekken

De discussies zijn zoals gebruikelijk afgesloten met de vraag wat men vindt van het initiatief van de overheid om door middel van onderzoek te achterhalen wat de burgers bezighoudt. En ook zoals gebruikelijk is men positief over het initiatief van de overheid; het geeft een interesse weer in de meningen van de burgers.

Verder is aan het eind van het gesprek gevraagd waarom de deelnemers de ramp met de MH17 niet hebben genoemd als een ingrijpende gebeurtenis van de afgelopen tien jaar. In beide groepen heeft men er niet aan gedacht. In de oudere groep wordt naar voren gebracht dat de saamhorigheid die een dergelijke gebeurtenis met zich mee brengt vaak een tijdelijke saamhorigheid inhoudt, dat dat vaker gebeurt bij verbroederende gebeurtenissen zoals wereldkampioen voetbal worden. Maar dat dit soort gebeurtenissen uiteindelijk niet van wezenlijke betekenis zijn voor het gevoel van saamhorigheid. Bij de jongere deelnemers wordt er geredeneerd dat ze het niet noemen vanwege het feit dat het op afstand staat omdat het niet jezelf overkomt, omdat het onder de noemer terrorisme en aanslagen wordt geschaard. Ook is er twijfel over de saamhorigheid die het zou opleveren; deze wordt volgens hen door de media meer gesuggereerd dan dat er echt sprake van is. Ook heeft het voor hen te maken met de mate waarin je iets kunt doen of betekenen door bijvoorbeeld een bijdrage te leveren aan wederopbouw zoals bijvoorbeeld met de recente ramp op Sint Maarten.

In hun eigen woorden:

D3: *“Je ziet het met al die gebeurtenissen. Net als met van der Laan, of Nouri.”*

D4: *“Als je die aanslagen in Amerika of zo hebt, dan zie je echt mensen, slachtoffers en dat mensen elkaar gaan helpen omdat ze in dezelfde situatie zitten. Samen willen ze weg, dekking zoeken of vluchten omdat er iets gebeurt. Dan is het een momentopname. Maar een Nouri of Eberhart, dat zijn je eigen gevoelens.”*

D3: *“Maar het wordt zo breed uitgemeten dat we saamhorigheid zouden hebben, maar het is volgens mij meer de media die dat zo schetst.”*

D4: *“Als er een gebeurtenis zou zijn in Amsterdam en we zouden elkaar nodig hebben, dan zul je wel zien dat mensen elkaar helpen. Dan kijken mensen niet meer naar elkaar van: jij bent die of dat. Dat zit nog wel diep in ons als we elkaar nodig hebben. Maar de MH17 is anders.”*

D4: *“Ja. De Bijlmerramp is voor mij ook: mensen die je kende of familie van bekenden. Dat is veel dichterbij. Dat was ook in Amsterdam.”*

D2: *“Met het vliegtuig kun je niet meer echt wat doen, maar tijdens een andere ramp wel.”*

D6: *“Waar ik een beetje boos om werd, dat was met die storm op Sint Maarten. Nederland had 36 miljoen opgehaald en de minister president daar zei dat we weinig gaven. Maar we hadden ook niks kunnen doen.”*

D8: *“Er is wel spanning tussen de eilanden en Nederland ja.”*

D6: *“Ik had zoiets van: hm.”*

Gevraagd naar de richting die de samenleving opgaat, brengen de ouderen deels wensen (tolerantie, respect), deels verwachtingen (meer vluchtelingen, robotisering) en deels een boodschap richting de regering naar voren (iets doen tegen de tweedeling in de samenleving).

D6: *“We moeten naar een samenleving met respect.”*

D2: *“Tolerantie en respect.”*

M; Wat verwachten jullie?

D5: *“Ik denk dat het er niet makkelijker op wordt. Dat wordt een behoorlijke dobber voor de jongere generatie. Wij zijn veilig, in een veilige wereld opgevoed. Het is nu allemaal zo groots en kwetsbaar door social media.”*

D1: *“Je groeit er ook mee op he. M'n kleindochter zegt: oma, toen jij 10 was, had jij toen ook een telefoon? Maar wij hadden dat niet eens.”*

M: Het wordt lastiger zeg je.

D8: *“Ik denk dat er heel veel gaat veranderen. We zullen vluchtelingen steeds harder nodig hebben, zeker de jongere generaties die hier blijven. Er worden steeds minder kinderen geboren. Net als 40 jaar terug, de gastarbeiders kwamen hier werken om in de mijnen te werken, dat zijn mensen die nu een onderdeel zijn van de samenleving.”*

D6: *“Maar je hebt ook de robotisering”*

D8: *“Er zijn meer mensen nodig in de dienstverlening.”*

D4: *“Als ik de regering iets mee mag geven, hoop ik dat ze eens een keer wat doen aan de tweedeling in de samenleving. Het is toch te gek dat een automonteur die ervoor zorgt dat ze elke ochtend keurig netjes met een auto met hun chauffeur naar Den Haag kunnen, dat ze minder betaald worden dan als je op een positie zit waar de koek verdeeld wordt. Als je dichterbij elkaar komt, dan wordt de afgunst en haat en nijd minder. Dat hoop ik. Want zolang die tweedeling er is...”*

D8: *“Als de verschillen groter worden, krijg je meer creativiteit.”*

4 Conclusies

In het voorgaande zijn de bevindingen in detail terug te lezen, navolgend maken we de balans op van de twee groepsgesprekken die in het kader van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven in oktober 2017 zijn uitgevoerd. Het onderzoek vond plaats in Amsterdam.

De stand van zaken in de samenleving

- De stemming over de kant waar de Nederlandse samenleving naar toe gaat is positiever dan bij de vorige meting. Opvallend is dat zowel de oudere als de jongere groep direct wijzen naar de positieve ontwikkelingen in de economie, het democratisch gehalte en het hoge welvaarts- en verzorgingsniveau in Nederland, zeker in vergelijking tot andere landen. De jongere groep is positiever gestemd dan de oudere groep, zij vinden dat je in Nederland veel kansen hebt, al onderkennen ze wel dat de kansen niet voor iedereen gelijk zijn. Want vooral op de arbeidsmarkt en de woningmarkt is het niet voor iedereen even gemakkelijk. Tegenover de positieve ontwikkelingen blijven de in eerder onderzoek geuite zorgen over het sociale klimaat in Nederland staan. Individualisering, intolerantie, tweedeling in de samenleving, de negatieve kanten van de participatiesamenleving zijn nog steeds zichtbaar in de samenleving.
- Op de middag van het onderzoek is het regeerakkoord gepresenteerd. De deelnemers vinden het positief dat er een akkoord is, maar vinden dat het allemaal wel erg lang heeft geduurd. Dat heeft vooral bij de jongeren geleid tot desinteresse in de voortgang en maakt hen sceptisch over het realiseren ervan.
- De deelnemers hebben op dit moment nog geen goed overzicht van de inhoud van het regeerakkoord. Een beperkt aantal onderwerpen is blijven hangen: het eigen woningforfait voor woningen waarvan de hypotheek is afgelost, de verhoging van de btw van 6 naar 9%, de verdeling van het overheidsbudget, de belastingverlaging, de verhoging van de zorgpremie. Waar de ene deelnemer zich zorgen maakt over wat dit voor de eigen portemonnee zal betekenen, stelt de ander dat de maatregelen nodig zijn om goede voorzieningen te kunnen garanderen.
- Jongeren en ouderen maken zich zorgen over de internationale politieke ontwikkelingen. Vooral het optreden van politieke leiders zoals Poetin, Trump, Edorgan, Kim Jong-un en de ontwikkelingen in de UK en Catalonië baren de deelnemers zorgen. Daarnaast speelt de vluchtelingenproblematiek, IS en terrorisme. Men vindt de invloed van de internationale politieke ontwikkelingen op de Nederlandse samenleving ten opzichte van tien jaar geleden toegenomen.

Vertrouwen in beroepsgroepen en instellingen

- De deelnemers hebben er over het algemeen wel vertrouwen in dat ze eerlijk door reparateurs en aanverwante beroepsgroepen worden behandeld. Men stelt dat er voldoende mogelijkheden zijn om je vooraf te oriënteren op de kwaliteit van het werk van reparateurs en aanverwante beroepsgroepen, je leert van slechte ervaringen en bij slechte ervaringen kun je gebruik maken van het consumentenrecht.
- Banken en financiële instellingen staan meer op afstand van de gemiddelde consument en daarom is het voor de deelnemers lastiger om te bepalen of je als klant eerlijk wordt behandeld. Enkele deelnemers stellen dat de crisis mede door deze bedrijven zijn veroorzaakt en

dat maakt dat men zich wat argwanend opstelt. De meeste deelnemers hebben er wel vertrouwen in dat ze bij het afsluiten van simpele producten zoals een betaalrekening eerlijk worden behandeld. En mogelijk hebben banken en financiële instellingen lering getrokken uit de afgelopen periode.

- De deelnemers stellen dat het vertrouwen in ambtenaren afhankelijk is van het niveau waar men opereert. Uitvoerende ambtenaren voeren de regels uit die ze krijgen opgelegd. Men heeft er vertrouwen in dat deze daarbij hun best doen en dat er geen onderscheid tussen 'klanten' wordt gemaakt. Men vindt het wel lastig dat systemen soms log werken en dat er zaken misgaan, maar men ziet dit als algemeen probleem dat alle burgers kan treffen.

Terugblik op de afgelopen tien jaar

- Zowel jongeren als ouderen hebben de afgelopen tien jaar veranderingen in hun persoonlijke leven meegemaakt. Maar de aard van de veranderingen verschilt sterk. Bij jongeren is het leven sterk in beweging geweest en zijn de veranderingen in hun ogen vooral positief: opleiding afgerond, uit huis gegaan, eerste baan gevonden, partner ontmoet, kinderen gekregen, op reis geweest. De ouderen hebben met een heel ander soort veranderingen te maken gehad. Deels hebben die met verlies te maken: afnemende gezondheid, verlies partner, verlies baan, een gedwongen verhuizing. En daar staan positieve gebeurtenissen tegenover zoals de komst van kleinkinderen, meer rust en balans in het leven. Dat maakt dat zij al met al concluderen dat het leven niet beter maar ook niet slechter is geworden.
- De financiële crisis heeft het merendeel van de deelnemers in de oudere groep niet rechtstreeks geraakt. De meesten van hen hadden en hebben een vast arbeidscontract en daarmee financiële zekerheid. Jongeren hebben de gevolgen van de financiële crisis op de arbeidsmarkt aan den lijve ondervonden. Zij konden lastig werk op eigen niveau vinden na afronding van de opleiding, zijn ontslagen, moesten energie steken in solliciteren en waren aangewezen op tijdelijke contracten. Dit leverde een deel van hen veel onzekerheid op.
- De deelnemers zijn van mening dat de crisis grotendeels achter de rug is. Men ziet stijgende beurskoersen, een aantrekkende woningmarkt en meer werkgelegenheid. Maar dat wil niet zeggen dat iedereen nu beter af is. Want de lonen zijn nog niet evenredig gestegen, bepaalde groepen komen nog steeds lastig aan het werk en werkgevers blijven terughoudend in het aangaan van vaste contracten.
- De vergelijking van de Nederlandse samenleving anno 2017 met die van tien jaar geleden valt deels positief uit (een opgaande financiële lijn, een hoog welvaarts- en verzorgingsniveau in vergelijking tot andere landen) maar heeft ook schaduwkanten: de al eerder genoemde verharding en individualisering van de samenleving maar ook de dreiging van aanslagen, de afbraak van de verzorgingsstraat, teruglopende kwaliteit in het onderwijs en de zorg.
- Opvallend is dat de meeste deelnemers weinig gebeurtenissen van de afgelopen tien jaar paraat hebben. Men gaat eerder in op ontwikkelingen die men de afgelopen tien jaar heeft gesignaleerd. Vooral negatieve ontwikkelingen zijn blijven hangen; deze zijn in lijn met de manier waarop men tegen de samenleving van nu aankijkt. Desgevraagd zien de ouderen medische ontwikkelingen, de aandacht voor het milieu en verduurzaming en de komst van internet als positieve ontwikkeling. De deelnemers aan de jongere groep zien de digitalisering, de grotere vrijheid in reizen en werken en de aandacht voor het milieu als een positieve ontwikkeling. Beide groepen noemen echter direct een tegenhanger van digitalisering,

vooral het effect dat het gebruik van sociale media op de onderlinge verhoudingen heeft wordt als negatief gezien.

- Ouderen en jongeren zijn unaniem van mening dat de samenleving en de wijze van omgaan met elkaar in negatieve zin zijn veranderd. Men wijt dit bijvoorbeeld aan het verminderen van sociale controle, het zich minder om elkaar bekommeren, slechtere omgangsvormen, aan de komst van nieuwe groepen in de samenleving en hun onvermogen om zich aan te passen aan onze samenleving. Media vergroten gebeurtenissen uit en sociale media maken dat je 24 uur per dag geacht wordt bereikbaar te zijn en kunt reageren. Een eerdere bevinding uit onderzoek dat mensen tijdens een crisis mogelijk meer oog voor elkaar hebben, wordt door de deelnemers niet (meer) herkend. Het oog hebben voor de noden van een ander heeft volgens hen hooguit tijdelijk betrekking gehad op mensen in je directe omgeving, dit was niet de teneur binnen de samenleving als geheel.
- Ten aanzien van de vluchtelingenproblematiek zijn de deelnemers van oordeel dat er nu meer vluchtelingen naar Nederland komen dan tien jaar geleden en dat het aandeel economische vluchtelingen onder hen is gestegen. En tegenover de laatste groep staat men minder positief. Men vindt de toon van het publieke debat de afgelopen tien jaar – mede onder aanvoering van Wilders en de media – harder geworden en stelt dat het acceptabeler is geworden om een eventueel negatieve mening over vluchtelingen te ventileren. Een aantal deelnemers voelt zich ook achtergesteld bij vluchtelingen, bijvoorbeeld bij de toewijzing van woningen en heeft daar geen begrip voor, vooral niet als de vluchtelingen te weinig blij geven van dankbaarheid voor de geboden opvang. Al met al is de houding jegens vluchtelingen minder verwelkomend geworden.
- Over het beleid aangaande vluchtelingen leeft veel ontevredenheid onder de deelnemers. Het terugsturen van kinderen die hier geworteld zijn, het opnemen van te veel vluchtelingen in kleine gemeenschappen, de lange procedures, het inrichten van te veel opvangplekken stuiten op weerstand. En de opvang van vluchtelingen is omgeven door negatieve gebeurtenissen, zoals vechtpartijen en centra, protesten tegen de komst van centra, bedreiging van burgemeesters, de rol van Denk.
- Het beheersen van de Nederlandse taal wordt door de deelnemers als essentieel voor integratie gezien. In hoeverre de inburgering taal van vluchtelingen echter goed verloopt, is voor de meeste deelnemers lastig te beoordelen. Sommige deelnemers hebben ervaring met de manier waarop de inburgering in Nederland is ingericht, maar de meesten hebben daar geen weet van. Het gevoel leeft dat er het nodige gebeurt, maar met welk effect is niet bekend. Gesteld wordt dat vluchtelingen en andere nieuwkomers zelf ook de nodige inzet moeten hebben om te integreren en dat het op de eigen groep betrokken blijven – hoe gebruikelijk dat ook is - niet zal bijdragen aan een goede integratie. Opvallend in beide gesprekken is dat er geen parallel wordt getrokken met de integratie van eerdere groepen nieuwkomers zoals Turken en Marokkanen.

Tot slot

De focus van het gesprek was dit keer gericht op een terugblik op de afgelopen tien jaar. De deelnemers blijken vrij positief in het leven te staan. Ze zijn tevreden over een aantal verworvenheden van de Nederlandse samenleving/welvaartstaat. Deze lijkt door de jaren heen eerder sterker dan minder te worden. Overall is de indruk dat het in het persoonlijke leven, in de eigen omgeving en in het land beter gaat dan tien jaar terug. Maar er worden ook negatieve tenden-

sen gesignaleerd, waarvan de verharding en individualisering van de samenleving een constante blijkt. En er is een verschil in generaties te zien: de jongeren moeten met meer onzekerheden leven dan de ouderen. Ze hebben te maken met een arbeidsmarkt die veel meer is ingericht op flexibiliteit dan een tijd geleden en dat heeft invloed op hoe ze hun leven inrichten. Ze verkeren in een dynamische levensfase die wordt gekenmerkt door de opbouw van een eigen leven. Zij lijken zich deze grotere onzekerheid eigen te hebben gemaakt en gaan er als een vol-dongen feit mee om.

Bijlage 1 Uitnodiging deelnemers

UITNODIGING VOOR DEELNAME ONDERZOEK COB AMSTERDAM

We zijn op zoek naar mensen die mee willen praten over onderwerpen die alle Nederlanders aangaan.

Kantar Public – een onderdeel van TNS NIPO – voert binnenkort onderzoek uit over de stand van zaken in de Nederlandse samenleving. We doen dit onderzoek in opdracht van een niet commerciële, onafhankelijke instelling.

We willen u vragen of u mee wilt doen aan dit onderzoek en op die manier invloed uit te oefenen op het te voeren beleid. Concreet gaat het om het volgende:

- Deelname aan een **groepsgesprek** van **twee uur**.
- Voor deelname ontvangt u een financiële vergoeding van **40 euro (e-voucher)**. Natuurlijk worden ook uw eventuele reiskosten vergoed.
- Het gesprek staat gepland op **10 oktober a.s.** Start om **16.30 uur/19.00 uur**.
- Het gesprek wordt geleid door een van onze onderzoekers; u zult samen met **zeven** andere deelnemers van gedachten wisselen over dit onderwerp.
- Het onderzoek vindt plaats op een **centrale lokatie in Amsterdam**. Deze locatie is goed bereikbaar met het openbaar vervoer en er is parkeergelegenheid op eigen terrein. Wij verzorgen bij het moment van de dag passende catering.
- Tijdens het gesprek worden **video-opnames** gemaakt, alleen voor intern gebruik. Onze opdrachtgever kan de gesprekken in een andere ruimte simultaan volgen.
- Uw **privacy** is volledig geborgd. Alle bij dit onderzoek betrokkenen zijn verplicht om vertrouwelijk met alle gegevens om te gaan. In ons rapport zijn individuele deelnemers nooit herkenbaar.

Hoe reageren?

Graag willen we weten of we op u kunnen rekenen. Wilt u meedoen, vul dan onderstaande gegevens in en stuur deze mail alstublieft zo snel mogelijk door naar bo.schreuders@kantar-public.com. Aangezien het onderzoek binnen afzienbare tijd plaatsvindt, willen we u vragen om voor 30 september te reageren.

Indien we veel aanmeldingen krijgen dan kunnen we niet iedereen uitnodigen. Mocht u op 6 oktober niets van ons hebben gehoord, dan kunt u ervan uitgaan dat we voldoende mensen hebben kunnen benaderen. We willen u dan in ieder geval wel hartelijk danken voor uw bereidheid te reageren op dit verzoek.

Ja, ik wil meedoen en mijn gegevens zijn:

- Respondentnummer:
- Naam en achternaam:
- Woonplaats:
- Telefoonnummer(s):

Graag ook de volgende 6 vragen beantwoorden:

Vraag 1. Wat is uw leeftijd?

.... jaar

Vraag 2. U bent:

1: man

2: vrouw

Vraag 3. Uit hoeveel personen bestaat uw huishouden?

---- personen

Vraag 4: Wat is uw hoogste afgeronde opleiding?

<open>

Vraag 5. Welke situatie is op dit moment het meest op u van toepassing:

1: 12 uur of meer per week werkzaam

2: werkloos, werkzoekend

3: arbeidsongeschikt, afgekeurd

4: student/scholier

5: gepensioneerd/VUT

6: huisman/huisvrouw

Vraag 6: Wat is (was) uw beroep?

<open>

Bijlage 2 Overzicht deelnemers

Groep 16:30

lft	geslacht	weksituatie	beroep	opleiding
56	man	werkloos,werkzoekend	wetenschappelijk sales engineer	doctoraal examen chemie
59	man	12 uur of meer per week werkzaam	teamleider patisserie- beroepspatissier	MBO 4
60	man	12 of meer uur per week werkzaam	administratief medewerker	Havo
72	man	gepensioneerd	ondernemer	HBO
58	vrouw	12 uur of meer per week werkzaam	leerkracht basisonderwijs	HBO
58	vrouw	12 uur of meer per week werkzaam	purser in de luchtvaart	HBO
65	vrouw	12 uur of meer per week werkzaam	secetaresse/ doktersassistente	HAVO
72	vrouw	gepensioneerd	aangetekende kooi medewerkster TPG post	Lagere school

Groep 19:00

lft	geslacht	weksituatie	beroep	opleiding
28	man	12 uur of meer per week werkzaam	organisatieadviseur	WO
33	man	12 uur of meer per week werkzaam	politieagent in Amsterdam	MBO-4
37	man	12 uur of meer per week werkzaam	Cabin Attendant	HBO
40	man	12 uur of meer per week werkzaam	facilitair mederwerker	LBO
25	vrouw	12 uur of meer per week werkzaam	software ontwikkelaar	Master
31	vrouw	werkzoekend	docent in het MBO kunstvak onderwijs	HBO
36	vrouw	12 uur of meer per week werkzaam	secetaresse	HAVO
44	vrouw	12 uur of meer per week werkzaam	hoofdcassiere	MBO
38	vrouw	12 uur of meer per week werkzaam	pedagogisch medewerker bso	MBO

Bijlage 3 Gesprekspuntenlijst

CHECKLIST BURGERPERSPECTIEVEN 10 OKTOBER 2017

A. Introductie en kennismaking (15 minuten)

- Welkom heten bij Kantar Public
- Opdrachtgever: het Sociaal en Cultureel Planbureau
- Thema: Nederland in de afgelopen 10 jaar. Wat ging goed, wat ging minder goed?
- Spelregels:
 - Het gaat om meningen, dat betekent dat er geen goede of foute antwoorden zijn. Verzoek om vrijuit te spreken.
 - Verzoek om mobiele telefoons uit te zetten.
 - Opname, meekijken en anonimiteitwaarborg.
- We beginnen met voorstelronde: naam, leeftijd, bezigheden, gezinssituatie.

B. De stand van de samenleving (15 minuten)

We hebben u gevraagd om na te denken over de afgelopen 10 jaar, maar we willen het eerst even kort over het Nederland van nu hebben.

- Hoe vindt u dat het gaat in de Nederlandse samenleving? Gaan we de goede of de verkeerde kant uit? U kunt dit laten zien met de kaart: grijs = verkeerde kant, wit = goede kant.
- Voor degenen met grijze kaart: kom eens met argumenten voor uw mening. Waarom vindt u dat het de verkeerde kant op gaat?
- Voor degenen met witte kaart: welke argumenten zijn er voor uw mening? Waarom vindt u dat het de goede kant op gaat?
- *INT: Indien nog niet aan de orde gekomen:* Volgt u de formatie een beetje? Waar hebben ze het over, wat zijn de onderwerpen die worden besproken?
- Wat vindt u er tot nu toe van?
- Volgt u de internationale politieke situatie? Wat speelt daar volgens u? Maakt u zich daar zorgen over? *INT: eventueel geholpen: Trump, Noord Korea, Brexit, aanslagen?*

C. Vertrouwen (10 minuten)

We willen u graag een heel andere vraag voorleggen.

- Hoeveel vertrouwen heeft u dat u eerlijk wordt behandeld door elk van deze beroepsgroepen/-instellingen die op dit formulier staan? *INT: deel vulformulier 1 uit.*
- *INT: per beroepsgroep/instelling:*
 - Waar beoordeelt u dit op? Wat speelt daarbij een rol?
 - Waarom heeft u er wel vertrouwen in?
 - Waarom is er hier sprake van wantrouwen?
 - Hoe kunnen ze uw vertrouwen verdienen? Hoe moet het dan zijn?

D. Verdiepingsthema: Nederland 2008- 2017 (70 minuten)

Dan gaan we nu wat dieper in op de afgelopen 10 jaar.

Oordeel verschillende situaties: 5 minuten

- *INT: deel formulier 1 uit.* Van een aantal situaties willen we weten hoe het naar uw gevoel nu is in vergelijking tot 10 jaar geleden. Graag voor elke situatie een antwoord invullen.

Eigen situatie: 20 minuten

- Hoe is het met u zelf gegaan de afgelopen 10 jaar? Wat heeft u ingevuld? *INT: inventariseer.* Wat maakt dat u vindt dat het nu beter met u gaat? En waarom gaat het slechter met u?
- Hoeveel last heeft u in deze periode gehad van de financiële economische crisis? Wat heeft de crisis voor u persoonlijk betekend, wat is er gebeurd?
- Zijn we nu door de crisis heen? Gaat het nu weer beter met u? *INT: laat handen opsteken als men vindt dat het beter met hen gaat* Waarom gaat het nu beter met u?
- En als u kijkt naar uw buurt? En Nederland? Hoe zijn die door de crisis heen gekomen?

Nederland: 20 minuten

- Hoe is het verder met Nederland gegaan de afgelopen 10 jaar? Wat heeft u ingevuld? *INT: inventariseer* Wat maakt dat het nu beter gaat? Of slechter?
- Wat is u van de afgelopen 10 jaar vooral bijgebleven? Welke gebeurtenissen hebben indruk op u gemaakt? *INT: inventariseer op flipover*
- Is Nederland veranderd ten opzichte van 10 jaar geleden, dus sinds 2008? Wat is er dan veranderd?
- Wat gaat er nu beter dan in 2008? Waarom vindt u dat?

Samenleven (voor zover niet al naar voren gekomen): 10 minuten

- In onderzoek zien we al 10 jaar dat mensen zich zorgen maken over de manier waarop we in Nederland samenleven. Is de manier waarop we samenleven de afgelopen 10 jaar veranderd? Wat is er dan veranderd? Is dat beter of slechter? Waarom vindt u dat?
- Zijn er op dit punt de afgelopen 10 jaar gebeurtenissen geweest die hier invloed op hebben gehad? Was dit een negatieve of een positieve invloed? *INT: inventariseer op flipover*
- In 2009 zeiden mensen dat we als gevolg van de crisis mogelijk meer aandacht voor elkaar zouden krijgen. Later hoorden we dat mensen dachten dat groepen juist harder tegenover elkaar zijn komen te staan. Hoe kijkt u hier nu tegen aan? Wat is er gebeurd? Hebben we meer oog voor elkaar gekregen? Of staan we meer tegenover elkaar? Wie dan voor/tegen wie?

Immigratie en integratie (voor zover niet al naar voren gekomen): 10 minuten

- De laatste jaren maken veel Nederlanders zich zorgen over de komst en opvang van vluchtelingen en de integratie van minderheden. Is de manier waarop we in Nederland met immigratie omgaan de afgelopen 10 jaar veranderd? Zo ja, hoe dan? Is dat beter of slechter? Waarom vindt u dat?
- Gaat het nu beter of slechter met de integratie van minderheden in Nederland? Waarom vindt u dat, waar ligt dit aan?
- Welke gebeurtenissen de afgelopen 10 jaar op het gebied van immigratie en integratie zijn jullie bijgebleven? Hebben die een negatieve of een positieve invloed gehad op uw mening? *INT: inventariseer op flipover*

Internationale politiek/aanslagen: 5 minuten

- Is de invloed van de internationale politiek/de aanslagen op het leven in Nederland in 2017 net zo groot als 10 jaar geleden? Of is die invloed groter of kleiner geworden? Waarom?
- Welke gebeurtenissen in de afgelopen 10 jaar hebben invloed gehad op uw mening daar over? Was dat positieve of negatieve invloed? *INT: inventariseer op flipover*

Toekomst: 5 minuten

- Hoe kijken jullie nu tegen de toekomst aan. Wat zijn jullie verwachtingen voor de komende 10 jaar. Gaat het dan beter in Nederland, slechter, even goed? Waar baseert u dat op?
- Wat moet er gebeuren om te zorgen dat het beter gaat in Nederland?

F. Tot slot (10 minuten)

- Wat vindt u ervan dat de overheid dit soort onderzoek laat uitvoeren? Wat maakt u daaruit op?
- Wat moet de overheid hier nu mee, wat moet ze zich vooral aantrekken?
- Zijn er nog dingen niet aan de orde geweest, maar die u wel belangrijk vindt om te noemen?
- Vragen uit de meekijkruimte?

Dank voor de medewerking.